

MAGYAR KÖNYVTÁR.

MEGKÖSZÖNTI RADÓ ANTAL.

LÉVAY JÓZSEF

TOMPA MIHÁLYRÓL.

MINDEN FÜZET EGYENKÉNT KAPHATÓ.

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
BUDAPEST.

Minden hó 1-én és 15-én új füzet jelenik meg.

Ismeretterjesztő: történeti, irodalom- és műtörténeti,
természettudományi, szónoki munkák és uttleírások.A zárjel között levő szám a gyűjtemény sorszáma. — Egy-egy
szám ára 30 fillér.

- Angyal Dávid.** Bethlen Gábor élete. (133. sz.)
- Anonymus.** Béla király névtelen jegyzőjének könyve. (30. sz.)
- Apor Péter.** Metamorphosis Transylvanicae. (168. sz.)
- Apponyi Albert** válogatott beszédei, arcképpel. (271—272.)
- Id. Abrányi K.** Képek a magyar zenevilágból. (176. sz.)
- Aldassy Antal dr.** Pázmány Péter élete, képekkel. (63. sz.)
- Balogh Pál.** A magyar faj uralma. (364. sz.)
- Beöthy Zsolt.** Bárány Wesselényi Miklós. (301. sz.)
- Berzeviczy Albert.** Magyar utazók Olaszországban. (349. sz.)
- Bécsi képes krónika.** (188.)
- Erodarios** históriája a mohácsi vészről. (337. sz.)
- Church.** Római élet Cicero korában. (306—307. sz.)
- Cicero.** Az öregségről. (65. sz.)
— A műkincsekről. (324—325. sz.)
- Csánki Dezső.** Rajzok Mátyás király korából. (331. sz.)
- Cserei Mihály** históriája. (120.)
- Deák Ferencz.** 1861-iki első felirati beszéde. (26. sz.)
— Második felirati beszéde. (377.)
- Demosthenes.** Philippikái. (302.)
- Dóczi Lajos.** Csokonai. (300. sz.)
- Esküdtek és esküdtbírák** könyve. (155—156. sz.)
- Falk M.** Erzsébet királynéről. (64.)
- Flaur Varion.** Csillagos esték. (37.)
- Gaelotto M.** könyve Mátyás királyról. (259. sz.)
- Garády V.** Tengerparti képek. (327.)
- Gesta Romanorum.** (318—319.)
- Gracza.** 1848. március 15. (32. sz.)
- Ifj. Hegedüs S.** Az óriások világa. Amerikai képek. (303. sz.)
- Hoitsy P.** Csillagok világa. (321.)
- Jókai Mór.** Emlékbeszéd Rudolf trónörökösről. (46. sz.)
— Kisebb alkalmi beszédek. (176.)
— Uti rajzok. (365. sz.)
- Junius.** Katona József élete. (199.)
- Kazinczy F. levelei.** (130. sz.)
— Pályám emlékezete. (135. sz.)
- Keleti G. Id.** Markó K. (97. sz.)
- Kölcsey F.** Válogatott beszédei. Kiadta Radnai R. (61. sz.)
- König Dénes.** Matematikai műlatságok. I. (316. sz.)
- Kézai S.** magyar krónikája. (127.)
- Korchmáros K. dr.** Kerékpáros káté. Számos képpel. (117. sz.)
- Kossuth Lajos.** 1849. július 11-iki beszéde. (36. sz.)
- Majthényi Flóra.** Spanyolországi képek. (165. sz.)
- Mindszenti G.** naplója. (168. sz.)
- Mikes Kelemen.** Válog. levelei. Kiadta Bánóczy J. (196. sz.)
- Nansen.** Éjen és jégén át. (77—78.)
- Nepos.** Híres férfiakról. (201. sz.)
- Pázmány.** Kempis könyve Krisztus követéséről. (151—153. sz.)
- Peisner Ignác.** Képek a régi Pest-Budáról. (275. sz.)
- Petőfi Sándor.** Uti rajzok. (14.)
- Petőfiné-Szendrei Julia** naplója és levelei. (49. sz.)
- Plutarchos.** Perikles. Fordította Kacs Kovics K. (73. sz.)
— Coriolanus. Fordította Kacs Kovics K. (167. sz.)
— Caesar. Ford. Kacs Kovics. (287.)
- Rádó Antal.** Dante. (221. sz.)
- II. Rákóczi Ferencz** vallomásaiból. Kajlós I. (359 és 381.)
- Sallustius.** Catilina összeesküvése. Ford. Kazinczy F. (268.)
- Sallustius.** Jugurtha-háboru. Fordította Várdai B. (352—353.)
- Szalárdi J.** Sirmaskrónikája. (68.)
- Szemere-Maróczy.** Sakk-könyv. (177—178. sz.)
- Gróf Széchenyi István.** Hitel. Szemelvények. (238—239. sz.)
- Tacitus.** Germánia. (279. sz.)
— Agricola. (346. sz.)
- Tóth R.** Északafrikai kikötők. (369.)
- Vanderheyem I. G.** Husz hónap Abessziniában. (183. sz.)
- Zrínyi Miklós.** A török áfium ellen való orvosság. (216. sz.)

LÉVAY JOZSEF.

* * *

TOMPA MIHÁLYRÓL

Bruckman

BUDAPEST

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

WODIANER F. ÉS FIAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Minden jog fenntartva.

I.

EMLÉKBESZED.

(Olvastatott 1869. február 14-én a Kisfaludy-társaságban.)

A teremtő génusz, mely ihletésével magasztos pályára hívja el a bölcsőben szendergő csecsemőt, nem osztja kegyét részrehajlón emberi vágyak és számítások szerint. Sorsunkra való tekintet nélkül választja kedveltjeit fönt és alant, egyformán munkálva általok a népek javát és dicsőségét. S az öntudat, hogy pályánk küzdelmében tehetségünk szerint híven szolgáltuk eszményeinket, elveinket, a gondolat, hogy munkásságunkkal a nemesebb szívek rokonszenvét kiérdemeltük, a remény, hogy szellemünk hagyománya túléli földi rövid vándorlásunkat, s hatni fogunk általa akkor is, midőn poraink a föld porával összevegyültek: annál inkább buzdít és emel, minél göröngyösebb volt az út, melyet megfutnunk, s minél számosabb az akadály, melyet legyőznünk kellett.

Nem lehet azért céлом meddő bánat s erőtlen keserv hangjait hallatni, midőn Tompa Mihály emlékezetét szándékozom megújítani ez ünnepélyes alkalommal. A művész bájos zengésű lantja elhallgatott s összetörött, de zengeményei mindnyájunk kincseül fenmaradtak. A költő élete, mint a kék magasságban lefutó csillag, kihamvadott, de fényét és melegét itt hagyta köztünk szelleme műveiben. Így, midőn az ő emlékénel megállunk, csak új életerőt adhat nekünk a megemlékezés, csak dicsőség fölemelő érzete gyulaszt-hatja keblünket afölött, hogy ő a miénk vala.

Ámde még így is, talál-e vajon utat a szívekhez és nyugodt meghallgatást a gyöngé szózat, melylyel e pillanatban a közkegyelet és szerető barátság teszi le Tompa sírjára hervatag koszorúját? talál-e most, midőn, egy ujhodni vágyó korszak szülemelésénél, a szenvedélyek égnek és forrnak a féltett haza sorsa körül, s egész országon végig rezdül és zajong a honfi-szívek lázas dobogása? E küzdelemben, hol a Múzsák csak félénk, töredékeny hangon rebegnek, vonzó látvány-e a dalnok zajtalan, egyszerű életének folyása, mely mint sikon haladó csermely sietett célja felé, se nagy habokat nem vetve, se árával partjain túl nem rohanva?

Legyen bármint, én azt hiszem, tisztelt gyülekezet, s e hitem bátorít e pillanatban is, hogy nemzeti önérzetünk erősítése mindig kötelesség, s e végett elhunyt jeleseink sírja fölött a kegyeletnyilvánítás soha sem lehet időn kívül.

Tompa Mihály szellemi arcképét semmi sem tükrözheti élénk hívebben, mint ama költői művek összessége, melyeket „ércnél tartósabb emlékül“ irodalmunkban hátrahagyott. Művészi biztos kézzel rajzolja ő azokban benső érzelmvilágát, mely nem egy nyugodt, elégült kebel nyájas, derengő világa, hanem sötét borongás, majd élénk fájdalom, örömmel vegyített gyér örömek, majd a tört remények fölött vérző szív küzdelmei. E búskomoly szín és hang uralkodik ifjúságán ép úgy, mint erőteljes férfikora működésén, s ez kíséri életének végső kínos éveit.

Külső életkörülményeiben, vagy testszervezete és vérmérsékletében, vagy mind a kettőben együtt feküdt-e oka a fájdalom e fogékonyságának, a borongó hangulat e folytonosságának: ki tudná határozottan eldönteni? Ami nyilván van előttünk, az, hogy a költő, míg közöttünk élt és küzdött, örök becsű dalokban

adott hangot érzéseinek, fájdalmainak, hasonlítván a nemes kagylóhoz, mely kínja emlékeül szüli és hagyja fönna drága gyöngyöt. Hogy azonban e kiváló szellem működését közelebbről ismerhessük s méltányolhassuk, szükség egy futó pillantást vetnünk a viszonyokra, melyek között előttünk megjelent, a pályátérre, melynek göröngyein elindult s melyet diadalmasan megfutott.

A Tompa család rég idő óta Borsod vármegye Igrici helységében otthonos. Egyszerű, mezei szegény emberek, kiknek se hírek, se igényök nem terjed túl falujok szűk határán. Mondják, hogy eleik Erdélyből a székely földről származtak ki Magyarországra, s ők magok is régi nemes család ivadéka. Tompa György két fia, István és Mihály közül ez utóbbi, mesterségre szánván magát, elvándorolt Igriciből, s vándorlása közben Rima-Szombatba vetődván, ott kelt egybe, hihetőleg az önállóságra minden biztos kilátások nélkül, Bárdos Zsuzsánnával. E házasságból Rima-Szombaton látta meg a napot először a mi Tompa Mihályunk 1817. szeptember 28-án, s míg nélkülözések közt ringatta bölcsőjét a jámbor szegénység s őrzötte a szerető édes anya éber gondossága, látatlanul repkedtek körülte s örömmel üdvözölték őt a Múzsák, a költészet bájos tündérei. A szerető édes anya azonban csakhamar sírba szállt, s az alig egypár éves fiú, aki idők multával önmaga énekl:

Megértem én korán az árvaságot,
Mint gyöngye hajtás a nyárnak hevéen,
A szenvedést korán megösmerém,

szegény nagyapjához vitették Igricibe, a család régi fészkébe.

Itt élte át a félig árva Tompa a gyermekkor

ártatlan éveit; itt ismerkedett meg a falusi iskolában a tudományok legelső elemeivel, itt az élet első nélkülözéseivel. A kies Borsod e gyönyörű sík földje, melyre dúsan hinté áldását és szépségét a jó természet, vonzólag hatott a gyermek fogékony lelkére. A falut környező árnyas erdők és ligetek, közelben elterülő tavak és nádasok, a piros kalásszal hullámszó rónaság s a távolban a szelid Bükk hegység kéklő halmai korán fölébreszték benne a természethez való azon erős ragaszkodást, mely szívében élte fogytáig kitörülhetlenül megmaradt s költészetének egyik kiváló forrása és bámulatosan fénylő sajátja lőn. Itt, a romlatlan tiszta magyar nép kebelén vált vérévé bizonynyal az a minden idegenségtől ment, tősgyökeres magyar nyelv is, melynek erejét, zamatját költeményeiben élveznünk oly jól esik.

Falusi tanítója, Bihary György, korán fölismerte a fejlődő gyermek kiváló tehetségeit, s az ő közbenjárása következtében Tompa, az Igriciben lakó Szentimrey család jóvoltából, a sáros-pataki főiskola növendékei közé soroztathaték. Ott futotta meg iskolai pályakörét folytonos nélkülözések között, túrve, nyomorogva. „Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit.“ De sivár helyzete hideg légkörében csakhamar érezni kezdé ama „szent tűz“ jótékony melegét, mely elcsüggedni soha sem engedte; érezni kezdé, hogy „isten lakozik keblében“; s midőn az elhagyatottság és szeretetlenség tövisei közt tán arra unszolta a néma fájdalom, hogy az emberekben ne barátait, hanem zsarnokait tekintse: mosolygóbb ég alá ragadták lelkét s virággal hintették útján a töviseket a költészet gyöngéd ujjai.

Nem volt szorgalmas iskolajáró, de azért mindig a legkitünőbb tanuló volt, s egyik tanítójának a korhoz nem illő méltatlan bánása okozta főleg, hogy

Tomba egy évre kiszakasztá magát tanulói pályaköréből s néptanítónak lőn Fehérmegyében, Sár-Bogárdon. Egy év múlva azonban ismét visszakerült Patakra, folytatta tanulmányait s az egyházi tudományok mellett a jogtant is hallgatta. Már ekkor, sőt még előbb, nemcsak az iskolai ifjuság önképző körében, hanem terjedtebb körökben is, magára vonta költeményeivel a figyelmet. Az izlés nemesítésében, az irodalmi komoly törekvések megbírálása- és serkentésében annyi érdemeket szerzett folyóirat: az *Athenaeum*, 1841 óta közle tőle verseket, melyek a tartalmas erőteljesség és elevenség, az előadási csín és szabatoság miatt Bajza és Vörösmarty méltánylatában s buzdításában részesültek, úgy hogy Tomba, már az iskola falai között, elismert tehetségű s nagy reményekre* jogosító költőnek tekinteték. Tanuló korában szövődött ismeretsége Zemplén megyében a már ekkor nyilvánosan szereplő szelleműs Kazinczy Gáborral, s az ő nála jóval korosabb, de mindig ifjú kedélyű költő Szemere Miklóssal, mely utóbbinak nyájas, lekötelező barátsága ifjúkori emlékkincse maradt mind a sirig.

Sáros-Pataktól 1845-ben vett búcsut s Eperjesre költözött nevelőnek, hol Kerényi és Petőfi személyes barátsága s költői versenye tette emlékezetessé rövid idejű tartózkodását. Még abban az évben Pestre jött előkészülni az ügyvédi pályára, melyet azonban már eleve nem látszék komolyan életpályául választani, s csak az ő költői kedélyével, sorsával és előzményeivel összhangzólag munkált a gondviselés, midőn a nagy világ küszöbén ekként önmagában álló ifjút szülőmegyéje, Gömör egy kisdud protestáns községe, Beje, 1846-ban papjának választotta. Habozás nélkül elfogadta a meghívást, s ezzel belépett azon egyszerű, fénytelen, de áldásos eredményű munkakörbe, mely-

nek hiv szolgálatában tölt el élete, a költészet és tudományok szakadatlan művelésével. Bejéről pár év múlva (1847) Kelemérbe, majd innen, miután egy művelt s áldott lelkű, szelid ifjú nőben, Zsoldos Emiliában, élete boldogítóját, nyugtalanító heve nyájas mérséklőjét s földi léte valódi őrangyalát fűzte karjára, (1849. máj. 1.) a kényelmesebb ellátást biztosító hanvai egyházba költözött át (1851), melynek kebeléből aztán csak a halál szakasztotta ki.

Tisztelt gyülekezet! Azon évek, melyekre Tompa Mihály költői működésének első időszaka esik, irodalmunk előre törekvésének évei, a Kazinczy Ferenc által jelölt nyomokon. Költészetünk részint az ó klasszikusok, részint a művelt nyugati népek irodalmán és szellemén táplálkozván, nélkülözte s olykor öntudatosan nélkülözte alak- és tartalomban amaz erősebb nemzeti elemeket, melyek azt terjedtebb hatásúvá s kiválóan egyéni bélyegüvé teheték volna. Előszóval fordult a nemzeti tárgyak felé, felvette magába s visszatükrözni igyekezett a kor szabadelvű törekvésének benyomásait; de hang és szellem, íz és alak még sem volt oly törül fakadt, hogy önkéntelen kellett volna éreznünk, miként ez vérünkben való vér, csontukból való csont s önlétünknek specifikus kifejezése. Vörösmarty, Czuczor, Erdélyi, engedve szerencsés ösztönük- vagy tudatuknak, erőteljes vonásokkal jelzék s készíték elő az utat, melyen versköltészetünk nemsokára új sarjakat vala hajtandó. Azonban arra, hogy a tiszta nemzeti-népies elemek fölvétele által üdüljön és erősödjék, s visszatérjen azon alaphoz, melyben a nemzetiség ős gyökérszámai tenyésznek, hogy hangot és szellemet, formát és tartalmat önmagunkból merítsen s leszállván mintegy a levegőből, közénk vegyüljön: arra a nemzeti sajátságaiban romlatlan nép kebeléből termett három ifju költő volt

a leghatározóbb befolyással: Arany, Petőfi, Tomba. És Tomba az időre nézve hármok között legelőbb.

Nincs itt helyén külön-külön részleteznem az ő munkásságuk értékét és hatását. Annak fejtegetésébe sem bocsátkozhatom, hogy a műköltészet visszavezetettvén a népköltészet forrásához, ez új hódítás, a tagadhatlan előnyök mellett ép úgy megtermé végleteiben az izléstelenség burjánait, mint előbb a klaszszicizmus és idealismus: emez az erő és test nélkül való sima ürességben, amaz a népies formák lelketlen hajhászata- és a féktelen póriasságban. De ki kell emelnem igen is, hogy Tomba költészete e részben minden tulzástól ment maradt.

A pataki iskola tanulója volt még, bár ismeretes költő már, midőn a nép ajkán szállongó mondákra és regékre fordult figyelme, s gondos utánjárással összeszedve azoknak még fenlevő maradványait, ama bájos költői művekbe foglalta, melyeknek gyűjteménye 1846-ban Pesten jelent meg, ugyanott a következő évben látván világot verseinek első füzeté is. Ha soha egyebet nem ír, magok e népregék állandóan fentartanak Tomba nevét irodalmunkban. Erőteljes jellemzései, a megragadó természeti képek, melyeket oly dús, oly ragyogó szinpompával s mégis az aprólékossáig híven tudott élénk állítani, s általában az egész gyűjtemény műbecse, igaz értékű kincsekké teszik nekünk e költeményeket.

Ha szorosb értelemben vett lyráját tekintjük, nem találjuk ugyan verseiben Petőfi lángszellemének rohamos, szenvedélyes fenröpkedését és változatosságát, nem Arany mélységét s nyugodtan alakító véssője művészi hatalmát; de megragad bennünket a képzelet elevensége, az eszmék gazdagsága és nemesége, a szerkezet szabatosága s a megtisztult, tősgyökeres magyar nyelv zengzetessége. Át meg át hatja

költészetét már ekkor is a természet forró szeretete, mely gyermekévei óta csak növekedett szívében, s emeli háthatóságát az a bibliai zamat, mely később még inkább felöltő sajátjává lőn. Mert, miként maga vallja :

Lant és biblia ! e két szent barát
Karján ringatta boldogan magát.

S valamint, Isten után, önerejének köszönte emelkedését, egész sorsát és helyzetét, úgy költészetében is mindent csak önmagából merített. Idegenek utánzása avagy csak hatása is, egy költőnkön sem látszik kevésbé, mint rajta, minek természetes eredménye azon felöltő jelenség, hogy számos kötetre menő versgyűjteményében idegen nyelvből egyetlen egy fordított darab sem található. S hogy azt mondjam, ami Tompa költeményeinek legfőbb és méltó dicsérete, bátran állíthatni, miként azokat ép oly bizvást nyujthatod az anya, mint serdülő lánykája kezébe, ép ugy az ifjunak, mint a tapasztalt férfinak : mindnyájan zavartalan, tiszta örömmel s nemesbülő érzettel fogják azokat olvasni, élvezni.

Azon évben, midőn Arany János, fényes tüne-
ményként, Társaságunk kebelében „Toldi“-jával meg-
jelent, melynek dicsőítésére Petőfi büszke lantja is
megzendült, az 1847-dik évben, Tompa is versenyzett
„Szuhay Mátyás“ című költői beszélyével, s nem-
csak dicsérő méltánylatot, hanem a Társaság tagjai
közé fölvetetést is nyert. Ámde e körben az ő mun-
kás részvételének s magának e Társaság működésének,
sőt fennállhatásának is gátat vetettek az 1848-iki vég-
zetes események. Fegyverzaj közé vegyültek a Múzsák,
és Tompa nemcsak lantjával sietett a fenyegetett haza
védelmére, hanem hivatalával is. Megyéje önkéntes
harcosaihoz csatlakozva, elhagyta még akkor magá-

nyos tűzhelyét s mint tábori lelkész vett részt a lajtai táborozásban. A nemzet elbukott a dicső, de aránytalanná vált küzdelemben. Elnémultak s hazájokban is hontalan bujdosókká lettek a nép vezérei, bölcsei és költői. A holtak nem panaszkodtak, az élők panaszkönyűit pedig vigasz nélkül látta peregni a haragos ég.

Tompának már természettől busongásra hajló kedélye még inkább elborult és megroskadt e nemzeti csapás súlya alatt. Egyháza csendes kikötőjébe vonulva nézte a haza romlását, süllyedését, míg nem, mint a tetszhalott ébredését jelző első lélekzések, mint a téli zord vidék patakja, mely a jégboríték alatt is életet hirdetve csörgedez, hangot adni kezdenek a nemzet írói, költői. S Tomba az elsők között. Most vált igazán jóltevőjévé a természet iránt való erős vonzódása; most fokozott vágygyal siethetett annak üdítő keblére, enyhülni, feledni. Méhese és kerteskéje volt a menhely, hová legörömostebb menekült. S e napokban alkotta „Regéit, beszélyeit.“ Társalgott a virágokkal, meglopta álmukat, meglelkesíté létöket s „Virágregéiben“ fényes szüleményeit állitá elő a költői képzelet szeszélyes játékának.

Azonban a hazafiság érzelmei is gyakrabban szólnak ezentul dalaiban. Mély fájdalommal mereng a nagyszerű romok felett. Mélán könyezve tekint végig az alföld pusztáján, képzelődése kedves mulatóhelyén, melyen majd, az idegen teleplők jöttére, kialszik a pásztortűz, elhal a furulyaszó, s elvész a pusztavadon költészete. Keserű érzelmek között izen bujdosóinknak a gólyamadártól:

Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
S mint oldott kéve, széthull nemzetünk;
Neked két hazát adott végzeted,
Nekünk csak egy volt, az is elveszett.

De a hazafiui fájdalom ily méla búsongása mellett, a kitartás és remény erőteljes hangjait is pengeti lantján: most nyiltan, saját nevén nevezve az eszmét, midőn a körülmények engedték; majd — s gyakrabban — képek alá rejtve, körülírva, hogy csak azok értsék voltaképen, akik érzik is, hogy tanúságot tegyen a jövőnek egy nehéz korszakról, melyben csak képes beszéd által nyilatkozhatott a honszeretet fájdalma. „A fogoly“, „A madár fiaihoz“, „A gályarab fohásza“, „Az új Simeon“, „A pusztuló erdő“, mind megannyi erőteljes bizonysga a költői képek alá rejtett hazafiui érzelemnek; míg nyílt őszinteséggel hirdeti fenszárnyaló eszméit s intéseit többek közt az Akadémia által koszorúzott „Kazinczy Ferenc emlékezte“, s a „gróf Mikó Imréhez“ intézett hatalmas episztola.

Ama napok szabadságtipró szeszélye hozta magával, hogy Tompa költészete sem kerülhette ki a hatalom éber örködését, s a csöndes elvonultságban élő költő a „Gólyához“ írott verseért Kassára idéztetvén, ott huzamosb ideig zaklató vizsgálat alatt tartott, sőt egyházi hivatalának elvesztése is kilátásba helyeztetett.

Ő, mint lyrai költő, kivált a forradalom utáni időszak költője. Husz évi nemzeti szenvedésünk korszakának fájdalmai és reményei, önbizalma és küzdései, egy költőnkénél sem tükröződnek oly hiven és gyakran, oly művészileg és mélyrehatón, mint Tompánál, úgy hogy az ő költészete valóban ama gyászos kor meg nem hamisított rajzául s versei a nemzet életerének akkori igaz lüktetéseül tekinthetők.

S nemcsak a költészet mezején fejtett ki eredménydús munkásságot: egyházi hivatala körében is hű munkása volt a jó, igaz és szép eszméinek s becses művekkel gazdagította irodalmunkat. „Egyházi

beszédei“, „Halotti emlékbeszédei“, valamint „Olajág“ című buzgó elmélkedései, a legjobb termékek közé tartoznak irodalmunk ez ágában. Erős, meggyőző okoskodás, szívhöz szóló benső ihlet, egyszerűség és világosság tündöklök azokban, átmelegítve a költői lélek bűbájától, idomítva a mesteri kéz alkotó erejétől.

Midőn egy egész lényünket átrendítő csapás sulya nehezült már ránk, azután az élet könnyebbeknek látszó szenvedései is földre tipornak lassankint. Tompát lelke mélyén érinték a hazai gyászesemények, melyeket nyomon követtek megrendült egészségének gyakori változásai s érzékenyen sujtó családi veszteségek. Gyermeksége óta önerejére utalva, s küzdelmek között növekedve és emelkedve, érzelemben gazdag szíve annál erősebb vágygyal kereste hű rokonfelét, minél mélyebben érezte, hogy az életben egyedül áll, kereste a családélet nyugalmas tűzhelyét s e vágnak költeményeiben is élénk kifejezést ad. Mindjárt papi hivatala kezdetén (1846. dec. 24.) írja egyik szép költői levelében :

Midőn estennen megtérvén haza,
Nem fogad váró lény meleg szava,
Vagy fenvirasztok csendes éjszakán,
S nincs más velem, csak a késő magány :

Megvallom, ekkor úgy fáj valami,
Annyit szeretnék, tudnék mondani :
A családélet boldog keble ez,
Melyért borongva lelkem epedez.

Ámde aki mélyen szeret, mély fájdalomokra is készen álljon. A szeretet nemcsak örömet ígér, hanem

szenvedésre is kötelez. Tompa megtalálta a család-élet óhajtott boldogságát; de annak édessége mellett nem mindig bírta önmegadással üritgetni az ottan kikerülhetlen ürömpoharat. Az áldozatosság soha nem nyugvó aggodalmával örködött szerettei fölött; de a sors vészei ellen megóvni őket még sem állhatott hatalmában. Első szülöttjüket csecsemő korában veszték el. A második fiúcska, kinek létezésében családi végreményét kellett helyeznie, ama serdülő korban ragadtaték ki karjaik közül, midőn a gyermeki ébredő értelem és beszédes ajak leginkább le szokta bilincselni a szülei szeretet és ragaszkodás érzelmeit. Egy kisded sirhalom — most már a költőnek is nyughelye — domborul a többiek között a hanvai temetőben: sirkövén az öt éves fiúcska neve s a név alatt e bibliai mondat: „A virág, mihelyt kinyilatkozik, leszakasztatik és elmulik, mint az árnyék.“ E sirhalom Tompa szenvedéseiből emelkedett. Az ehhez kötött fájdalmat soha ki nem heverte. Hordozta gyógyíthatlan sebé, mint belsejébe tört nyilvasat az erdők vadja. Apa és anyja évekig nem említék magok között a sirba szállt kis fiú nevét, nem, mintha feledni akarták volna, mert hiszen naponta látogatott nyughelyét egy jól ápolt rózsás kertcskévé alakították, hanem szótlanul akartak elmélyedni szívök titkon táplált keservében. A testileg is szenvedő költő borongva látta és érezte, mint veszi vissza tőle az irigy sors a kincseket, melyeket jobb napokban mintegy kárpótulásul adott vala. Nem talált többé állandó vigaszt a költészetben, enyhületet a vallás és bölcsészet nyugtátaiban. Évek múlva, sőt utolsó emlékezéseiben is vissza-visszatért lelke e sirhalomhoz, melynek virágaira el nem enyésző gyászfátyolt borított az ő fájdalma.

Megfoghatlan volna előttünk e tünemény egy

férfiunál, kiben az élet terheinek nyugodt viselésére szilárdságot keresünk, a vallás- és költészet fölkent szolgájánál, kinek szellemét és érzéseit a köznapi szenvedések bármely hullámai között is fölemelkedetteknek gondoljuk: ha figyelembe nem vennők Tomba subjectivitását, a testszervezetében rejlő egyéni okokat, a fájdalokra, úgyszólván, előkészített voltát, s elvonult falusi helyzetét, mely őt élményeivel, fájdalomával elmélyedésre, contemplációra utasította. Aztán végre is egyéniségünk alkotó elemein, alapjain változtatni nem áll hatalmunkban, s egy vékony tör ép úgy öl, ha gyökerén találja az életet, mint egy halálos golyó.

Ezekhez járult veszélyes szembaja, mely éven át szemevilága elvesztésének aggodalmával zaklatta, fárasztotta; pedig ez csak előjele volt amaz életoltó vésznek, melyet később sorvadásnak tartott önmaga, de melyben Bécs egyik nagyhírű orvosa szívtágulást ismert föl és jelentett ki nékie. E pillanattól fogva menthetlenül elveszettnek hitte magát. Erősen hitte, hogy életéből már csak hónapok vagy napok vannak hátra, s közel halála ellen nincs többé gyógyszer a földön. Egy elítélt zaklatottságával hordozta mindinkább növekvő kínjait, s e töprengés, e soha nem szünő nyugtalanság még gyorsabban fölemésztetni segített életerejét. Kereste az enyhét és szabadulást a gyógyszerekben s az emberi tudomány tanácsaiban; de hogy valóban megszabadul, soha sem hitte, s e tekintetben a vigasztalás és remény biztató képei, melyekkel barátai s ismerősei olykor felé fordultak, csak keserítőleg hatottak beteg kedélyére.

A sors sok tekintetben szigorú kézzel dajkálta ugyan költőnk életét, s mint már említém, költeményeiben is egy borongó szellem fájdalomra tükröződik de nem lenne hű a kép, melyet róla emlékezetünk-

ben alkotunk, ha elhallgatnók, hogy nem törpíték őt le a köznapiság sűrű légkörébe a helyzet nyügei, s egyénisége, amint előttünk az életben megjelent, a legrokonszenvesebb és megnyerőbb alakok egyike volt. Szerény családi tűzhelye mellett a szeretet éber nyugtalanságával csüggött kedvesei boldogításán, s virrasztott kicsiny fészke fölött, mint egy párjáért remegő madár. Aldozatos gondossága kiterjedt a legnagyobb tárgyaktól a legapróbbakig. Kis hajlékában ő maga volt a mindent átölelő, jóltevő gondviselés.

Fogékony lelke kész örömmel fogadta és osztotta a barátság nemes érzelmeit. Szíve egész melegséggel, odaadással és gyöngédséggel szorította magához azokat, kiket egyszer arra méltóknak ismert s kikben a viszontszeretet valódiságáról, a szív és jellem becsülésre méltó voltáról meggyőződött. Nemes, egyszerű jellemétől ép úgy távol volt az alacsony önzés, mint a számító álszinűség. Egyenes nyíltszívűségét apró dolgokban is csak az igazság vezérelte s szavára és szívére nagyban és kicsinyben mindenkor biztosan építhetél. Ha vérmérsékletéből eredő izgalmai s indulatossága el-elkapták olykor, egy perc múlva már visszanyerte lelke az egyensúlyt s maga sietett egész jósága- és szelidségével jóvá tenni előbbi viselkedését.

Nem volt idegen az élet szelid örömeitől. Szerette a csöndes, vidám társaságot, melynek lelke, elevenítője tudott lenni; szerette a nyájas tréfát, melynek, kivált egészséges napjaiban, mesteréül ismerték őt. Száz meg száz apró esemény és tapasztalat emléke volt nála készen a köznapi élet furcsaságaiból, melyeket kifogyhatlan jó kedvvel és oly sajátságosan jellemző elevenséggel tudott előadni. Fényes szikraként elpattanó, nevettető vigjátékot láttál magad előtt, midőn e bajnoki termetű, vaskos férfiú élénk taglejtésekkel

kisért s csaknem színészi ügyességgel elmondott adomáit hallgattad. Humorral bírt rá. Megvolt ahhoz lelke mélyén a kellő alap is: az élet által kevert keserű fájdalom.

Anyagi mulandó javakra, világi kitüntetésekre sohasem vágyott. Egyszer elfoglalt hanvai csöndes fészket az ajánlkozott előnyösebb egyházi állomásokkal föl nem cserélte. Hivatalos pályáján mindennemű rangfokozati kiválóbb előléptetéstől, avagy csak tekintélyes nevét megillető szerepléstől is távol maradt, s kötelessége hiv teljesítése után nem akart egyéb lenni, mint valódi ember és költő. Lelkét alanti vágyak és gondolatok nem nyűgözték. Szerette és kereste a dicsőséget, de csak azt, melyet a szellem igazi s nem könnyen muló ragyogása tesz fényessé. És ha, mint ő korbeli lantos-társa Horác, az önérzet édes büszkeségével kiálthatott fel magában:

. Sume superbiam
Quaesitam meritis, et mihi delphica
Lauro cinge volens, Melpomene, comam! *)

megvolt a földi jutalma küzdve emelkedő s fenszárnyaló szellemének.

Az utolsó egy pár év lassú, kinos haldoklás Tomba életében. 1865 végén „beteg szobájából hallgatta már a polgári ünnep vig zaját“, melylyel új átalakulásához készült a bilincseiből kibontakozó nemzet, s egy gyönyörű órában („Novemberben“) ad kifejezést a haza sorsa fölött aggódó honszerelmének. Mint a vándor madár, mely az őszi hervadt vidékről kiesebb tájakra, enyhébb s derültebb ég alá készül,

*) Légy büszkévé, Múzsám, érdemeid által
S koszoruzd fürtömet honi borostyánnal!

oly nyugtalansággal kezdett bontakozni a földi lét korlátaik közül. Még sajtó alá rendezi s kiadja versei legújabb füzetét, majd az „Olajágot“ és „Virágregét.“ amaszt egy mély érzelmű búcsúkölteménynyel nőjének ajánlva; még elzengi (1867 őszén) s ismét „kedves nőjének“ ajánlja utolsó verseit, azon mélyen megható három elégiát, melyekben az ősztől s az élettől vég búcsút veszen:

Mit keresnél, mért mulatnál
Oh én lelkem! e romoknál!
Fölfelé csak, fölfelé!

azontul elnémul a lant, meglankad a munkás kéz, és a költő szemlátomást hanyatlik sírja felé.

Az Akadémia, mely 1858-ban választá őt kebelébe, a múlt év tavaszán 200 aranyos nagy jutalmával koszorúzza, mely csaknem úgy érkezik hozzá, mint a haldokló Tasso homlokára az elkésett babér; de jóltevőleg deríti mégis élte alkonyát s áldólag fordul felé ez által a Múzsák végső mosolya.

És hanyatlása nem a gyökerén sinlő növény lassú, nyugodt hervadása volt többé. Zaklató heves fájdalmak, izgató kínok, melyek a feldult szívből indulva, meg-megujuló rohammal gyötrék egész idegrendszerét. Mohó sietséggel, mint kinek napjai, sőt percei meg vannak számlálva, igyekezett rendezni irodalmi és családi ügyeit. Arcképét, bucsusorait küldözgeté vég emlékül ismerőseinek, barátainak, s üdítőleg hatott rá egy-egy rövid levélke, melyet tisztelt, szeretett embereitől válaszul, vigaszul nyert.

Igy hanyatva az erejét összezúzó gyötrelmek között, melyek sem állni, sem ülni, sem aludni, sem ébren lenni, sőt gondolkozni sem engedték, nem egy-

szer ragadták meg a kétségbeesés karjai, s rémítő képekkel kínozták beteg képzelődését. Hála a gondviselésnek, hogy végre is győzött a szegény szenvedő háborgásain a keresztyéni önmegadás és csodatevő szeretet.

Őrangyalként, meg nem roskadó erővel virrasztott és órkodott mellette gyöngé hitvese. Mint egy jószágos, szelid nemtő kísérté el szíve rokonfelét a menny kapujáig, s ápoló kebeléről szállt föl a vég sohaj is, melylyel (1868. júl. 30.) szabad szárnyon, égiek közé emelkedett a költő szelleme.

Tisztelt gyülekezet! Kevés ember távozhatik az életből úgy, mint elégült vendég szokott a barátság asztalától. S a költők sohasem voltak a szerencse kiválasztott kegyencei. *Tomba halála csak jóltevő bekövetkezése lőn a mindnyájunk által rég sejtett, kikerülhetlen végnek. Mélyen meghatott, de meg nem lepott. Nekünk fájdalom, neki megpihenés; életének és hatásának szemlélete pedig vigaszunk is egyszersmind. Maga ez ünnepélyes pillanat, melyet az ő emlékének szentelünk, egy férfiu emlékének, aki saját szárnyain törvén magas utat szellemének, kitörülhetlen betűkkel véste nevét irodalmunk évlapjára, bátorító kezesség nekünk jövőre. A költő nem zengi többé nálunk süket fülek és hideg szívek előtt dalait. E nemzet, mely megifjult erővel tör nagysága és bátorsága felé, nem hagyja többé részvétlenség tüskéi között bolygani érdemes dalnokait.

Hogy lelkesülten lobogtattuk egykor a haladás zászlóját s felköltöni sikerült a szunnyadó erőket; hogy ébren voltunk s csüggedetlen önbizalommal küzdöttünk át a nemzeti elnyomatás nehéz évein; s hogy ha talán majd teljes felvirágzásunk érzete fogja eltakarni a multak gyászemlékeit: bizony az érdem mind*

ezekben a nemzet szerény lantosait s azok között
Tompát is nem csekély mértékben illeti.

Az ember földi alakját és szenvedéseit eltakarta
a sir s feledésbe meríti az idő; de a költő neve és
szelleme közöttünk él s dicsőségével örökre a mienk
marad.

II.

TOMPA MIHÁLYROL.

1874.

Hosszú ideje már annak, hogy az én feledhetetlen barátom, Tompa Mihály, elköltözött az élők sorából. Nap-nap után, év év után gyorsan enyészik. Mint a sík határ zöldelő pontjait homokréteggel takarja szemünk elől a siető fuvalom: úgy homályosítja el emlékezetünkben kedves halottaink képét s vonásait a haladó idő. A holt nemcsak a földben van eltemetve, szívünkben is el van. S itt és amott egyformán folytatja munkáját az enyészet.

Az ő emlékezetének szentelem én ez apró vonásokat. Érték nélküli csekélységek önmagokban: de én előttem mégis becsesek, mert róla beszélnek. Össze gyűjtöttem s elteszem a magam részére. Ha majd idővel újra szemlélem ezeket, annál élénkebben fog feltűnni előttem az ő sajátságos alakja. Szellemét művei tükrözik, életének egészét a róla írott életrajzok és emlékbeszédek. Parányképét mutassa és őrizze nekem e futólag ide vetett néhány vonás.

Ismeretségem Tompával még az iskolában kezdődött. Ő a sárospataki kollégium diákja volt, én a miskolci lyceumé. Ő, mint nálam nyolc évvel idősebb, az iskolában is jóval megelőzött. Gondolom, 1843-ban történt. Ez évben kezdtem én apró verseket írni nyilvános lapokba. Legelőször a Garay Regélőjébe. Átéreztem és átéltem az első föltűnés lázas

mámorát és ábrándjait. Az írói dicsőség, a költői hírnév ellenállhatatlan bájjal ragyogott előttem. Jövőmet csábító színekkel festegette a képzelet, kivált miután Erdélyi János, aki ez időben kritikai szemléket írt a Regélőben, egyik szemléjében kedvezőleg emlékezett meg rólam. — Tompa azonban már ekkor nagy reményeket kötött maga iránt, sőt valósítani is kezdé azokat. Verseit mind sűrűbben közölte az Athenaeum, mely akkor a költői beccsel bíró működés elismert közlönye volt. Rendkívül vágytam személyesen megismerkedni vele. Különben is áhítattal tekintettem mindenkire, akitől valami nekem tetsző dolgot nyomtatásban olvastam.

Tompa már ez időben is gyakran megfordult Miskolcon. Itt neki a miskolci idősebb deákok közt számos ismerőse volt, akikkel én is barátságban álltam. Itt lakott az apja, a céhen kívül álló kontár csizmadia, itt két fiútestvére. Az egyik, egy elnyomrodott vézna teremtés, cirádákat s virágokat festeggett tányérokra a miskolci porcellángyárban. A másik egy csinos barna fiú, henteslegény.

Nem vártam be az alkalmat a személyes találkozásra. Levelet írtam neki, s úgy gondolom, ismeretségét s barátságát kértem. A megszólítás kedves barátom, tisztelt barátom, vagy ilyes valami lehetett. E tolakodás színét viselő bizalomra az bátoríthatott, hogy az én nevem is ki volt már nyomtatva néhány vers alatt, hogy én is deák voltam, mint ő, hogy miskolci barátjai között némelyek nekem is barátaim voltak.

A levélnek ellenkező eredménye lett, mint óhajtam. Tompa nem vette jó néven az indokolatlan bizalmas hangot. Nemcsak nem válaszolt, de mások előtt nemtetszését is kifejezte. Érezte, hogy deáknak is nagyobb, költőnek is. Mind a kettő elég ok arra,

hogy fejét magasabban hordja. — E szerint az első érintkezés nem vala reám kedvező hatással. A megbarátkozás későbbre maradt, mikor az élet által már mind a ketten megedzve, közelebbről tanultuk egymást ismerni, becsülni, szeretni. Őt azonban a neheztelésre való azon fogékonyság, mely első levelemet válasz nélkül hagyta, sírjáig kísérte. Élénken nyomult szívére minden neki nem tetsző csekélység. Sértést látott gyakran olyan szóban vagy tettben is, mely színét sem viselte a megbántásnak.

Miskolcot, míg én itt iskoláimat 1846-ban el nem végeztem, gyakran látogatta. Megismerkedtem vele a többiek társaságában. A megtermett, vaskos ifjú dacolni birt a mulatozás és kedvtelés mindenmű próbáival. Birkózott, éjjelezett, mutogatta s bizonyítgatta nagy testi erejét. Egész játék kártyát tudott egy fogásra szétszakítani. Ily kártyaszakítás közben történt egyik közmulató helyiségben, az Ávas-hegyen, hogy kezefejében egy ér megpattant, melynek feltűnő kidudorodását aztán egész életén keresztül viselte.

Midőn népregéihez az anyagot gyűjtögette, engem is fölszólított levelében. Elmondotta, mikép érti ő a néprege tárgyait, tudniillik, hogy a nép ajkáról legyenek azok véve, ne magunk komponáljuk. Minden módon iparkodtam valamit küldeni. Egyik tanuló társamtól hallottam a kővé vált monoki leány regéjét. Örömmel juttattam azt hozzá Patakra. Népregéi közt Pártatolvaj cím alatt dolgozta föl.

Az iskolai életben többé nem érintkeztünk. Én 1846 nyarán Kézsmárkra mentem, a jogtant hallgatni Hunfalvy Páltól; majd 1847 végén a pozsonyi országgyűlésre Szemerével, Vadnay Lajos oldala mellől, mint patvarista. Azután jött a 48—49. Működésünk távol s különböző irányba szólíta bennünket egymás-

tól. Csak akkor találkoztunk huzamosabban ismét, mikor a vész lezajlott, ő mint bejei pap, én mint hírlapíró Pesten, 1850-ben vagy 51-ben. Ekkor ő hozta s ajánlotta nekem baráti bizalmát, melynek becsét teljes mértékben fölfogtam és éreztem s melyet, midőn 1852 nyarán Miskolccal cseréltem föl Pestet, a gyakori érintkezés csak erősbített, a közelebbi ismeretség csak szorosabbra fűzött, úgy hogy annak édes láncát a halál szakasztotta meg közöttünk.

Egyetlen egy alkalomra emlékszem, hogy Pesten 1848-ban fölkeresett. Ekkor történt, hogy egy délután meglátogattuk együtt Petőfit, aki akkor a Dohány-utcában lakott. Tompa rég nem látta költő barátját, én pedig akkor látogattam őt meg először. Midőn beléptünk, Petőfi és neje egymást átkarolva, olvasásba merülve ültek az asztal mellett. Shakespeare volt előttök. Szemlátomást rosszúl esett Petőfinek, hogy zavarjuk. Öröm helyett komor arccal olyanformát mondott, hogy „az ördög hurcol benneteket ilyen időben.” Néhány percig mulattunk. S Tompa azon keserű érzéssel távozott, hogy nincs abban a szívben baráti szeretet, amely egy rég nem látott barátját így birja fogadni. Ily apró kedvetlenségre aztán nem talált ő mentséget. Úgy vélem, ez volt kettőjüknek utolsó találkozása az életben.

Tompá édes apja, mint már említém, Miskolcon lakott. Az öreg mestersége csizmadiaság lett volna, de azt nem folytatta rendesen. Nem lehetett a cég tagja, inkább csak foltozó, vagy hátaló csizmadia volt. Szívesen űzött amellettségek foglalkozást is. Szőlőcskéjét kapálgatta; kalendáriumot s verses históriákat árulgatott kiterített ponyván, sőt, úgy hallottam, verseket maga is csinált. Egy időben pedig a városnál tizedesi vagy fertálymesteri hivatalt viselt. Második felesége Bóka Juliánna volt, egy félszemű

öreg asszony. Mert Tompa édes anyja, Bárdos Zsuzsánna, igen korán, még Rimaszombatban elhalt.

Tompá neveltetésében semmi érdeme nincs az öregnek. Nem gondolt vele, módja sem igen volt reá. Egy ifjúkori félrelépésével pedig örökre keserű emléket hagyott fia szívében. Igrici, a kis borsodmegyei község, nem állott hajdan kifogástalan jó erkölcs hírében, mint általában több olyan község is, amelyben a szabadossághoz szokott köznemesség nagyobb számmal fészkelte. A szilajságtól csak egy lépés volt az erőszak, a nyerseségtől és könnyű életmódtól csak egy vonalnyira volt a személy- és vagyonbátorság megsértése. Az öreg Tompának még akkoriban ifjú homlokára is ilyféle bélyeg sütődött, melyet aztán későbbi élete letörölni nem tudott, a társadalom letörölni nem segített, s mely költői lelkű fia szívét titokban folyvást égette.

Mindketten sokszor emlegettük sorsunkat szegény barátommal. Néha egyéni természetéből folyó keserűséggel fakadt ki helyzete ellen. „Boldog volnék, ha a betűt soha meg nem ismertették volna velem, ha egyedül állanék, ha senkim sem volna e világon!” Azonban ilyféle kifakadás csak egy-egy elborult pillanat szüleménye volt nála. Mert jól emlékszem, nyugodtabb meggondolással, csendes kedélyállapotában ekképen is szólott: „lásd, barátom, mégis csak szép az, hogy se te, se én nem maradtunk végkép a mezei munkánál s önerőnkkel úgy a hogy, kivívtuk magunkat a porból. Mert én ugyan e részben semmit sem köszönök az apámnak; semmit sem adott nekem, nem még azt sem, amit adhatott és adni tartozott volna. Te mégis szerencsésebb vagy!” Ismerte családunkat s az érzékenyen ejtett reflexióban igaza volt.

Én első és egyetlen fiók valék akkor még nagyon szegény sorsú szüleimnek. Nem kis segítség-

gökre válhattam volna csekély gazdaságukban. És ők bizonyára igen is érezték a segítő kéz szükségét. Mégis, mivel kedvet és tehetséget láttak bennem a tanulásra, megváltak tőlem s iskolába küldvén, inkább magok nélkülöztek. Neveltetésemről tehetségökhöz képest hűségesen gondoskodtak, úgy hogy szüköt se élelmemben, se ruházkodásomban soha nem éreztem. Otthon pedig az apai háznál mindig csak a szorgalom és jó erkölcs példáit láttam, s örömmel tapasztaltam, mint áldja az Isten szüleim jóságát és munkásságát napról-napra vagyoni gyarapodásban s mások előtt való becsültetésben. Ha vannak bennem némi becsülni való erények vagy tulajdonok, bizony azok legnagyobb része a szülői egyszerű hajlék egészséges levegőjében nyerte lételét s első táplálékát. Igen természetes tehát az a gyermeki erős szeretet és ragaszkodás, mellyel én szüleim iránt folyvást viseltetem most is, mikor ők az élet késő estéjén, én pedig annak delén állok. Úgy hogy méltán mondhatom Horatiussal:

— — — — — Si natura juberet
A certis annis aevum remeare peractum,
Atque alios legere ad fastum quoscunque parentes:
Optaret sibi quisque; meis contentus, honestos
Fascibus et sellis nollem mihi sumere . . .

Lib. I. Satir VI.

De nem magamról akarok beszélni.

Az én feledhetetlen barátom azonban mind amellet is híven teljesítette gyermeki kötelességét. Az öregek bizony szegény állapotban küzdöttek. Mindössze is egy rossz viskójok volt a fölvégben a Szinva jobb partján s valami igen csekély szőlőcskék és egy tehenök. Kevés vagyon arra, hogy be-

lőle egy pár öreg ember, akinek munkabíró ereje már meglankadt, csak tengődve is élhessen. Az öreg Tompa csetlett-botlott eggyel-mással, mint már előbb említém; felesége pedig valamikép kofáskodott a piaccon. Egyszóval a jószívű segítség nagyon is reájok fért.

A derék fiú nemes, jó szíve sohasem is fáradott el a segélynyújtásban. Ellátta őket időnkint, s egy évben alkalmilag többször is, élelmi szerekkel, ruházattal, készpénzzel. Sokszor én magam voltam a szállító; általam jutott a küldemény az öregek kezéhez, akik néha áldás és könnyek közt fogadták azt tőlem.

Az öreg Tompa, mikor én ismertem, már a kortól meggörnyedt, középtermetű ember volt. Orra, szeme, hangja sokban hasonló a fiáéhoz. Szemében mindig valami titkos fájdalom-vagy benső nyugtalanság-féle borongott. Mintha valami nyomta volna a lelkét állandóan. S ki tudja, nem nyomta-e? Nem érezte-e a méltó büszkeséget derék fia hírnevében s jóságában? s épen ez az érzet nem tartotta-e lelkében folyvást ébren az önvádat?

Bár a segély és küldemény pontosan érkezgetett is a maga idejére: ez az öreget nem gátolta abban, hogy fiát olykor-olykor személyesen meglátogassa. Neki csak egy futamodás volt Miskolctól Hanvára. Tarisznyát vetett a vállára. Hajnalban elindult s ebédre már bekopogtatott a hanvai parochián. „Ugyan, édes apám! ilyen hidegben“, vagy: „ilyen melegben? és gyalog!“ Néha ily ámulattal üdvözölte és csókolta meg Miska az érkezőt. „Csak épen látni akartalak benneteket, fiaim!“ felelt neki az öreg; de meg volt győződve, hogy hazamenőben tele lesz ám az üres tarisznya.

Mert ő szívbeli jó indulattal adta öreg apjá-

nak, ami tőle telhetett. Érezte, hogy a természet szent tartozása az, melyet teljesíteni nemcsak kötelesség, hanem a legtisztább öröm. Pedig sokszor restelte is az öreg különös viseletét, mely szóban és tettben talán visszásnak látszott. Nem szerette kapzsiságát, telhetetlenségét, örökös panaszát. Felesége, az az áldott lelkű, ifjú nő, mosolyogva fogadta mind e gyöngeséget s kifogyhatatlan volt jóságában; de a komoly, borongó Tompa restelte, hogy apja a cseleedség előtt is tartózkodás nélkül mutogatja gyöngé oldalait. — A kocsist öcsémuramnak szólította, a szolgát öcsémasszonykának. Figyelmeztetés dacára is közéjük sietett s örömet mulatott társaságokban. Miska aztán félig tréfás, félig keserű érzéssel beszélgette nekünk az ilyféle apró bohóságokat.

Az öreg egyszer nyári rekkenő melegben utazott Hanva felé, mint rendszeren szokott, gyalog. Fél úton lehetett, mikor egy négylovas hintót vett észre utána robogni. Megállapodott, bevárta a hintót s megállította. Kérdezte, hova mennek s amint megértette, hogy Rimaszécs felé: „no akkor — úgy mond — vegyenek föl, kérem, engem is s vigyenek el addig, ahol az út Hanvára befordul; mert én annak a híres Tompa Mihálynak az apja vagyok s most épen őt megyek látogatni“. Az úri hintó fölvetie s nemcsak a befordulóig, hanem egészen a hanvai parochia kapujáig vitte. Ott letette s elrobogott anélkül, hogy valaki a jó szívű pártfogó nevét tudhatta volna. Az öreg aztán szóról-szóra elbeszélte fiának ezt a véletlen nagy szerencsét, a fiú pedig alig hitte, mily nagy haszna van annak, hogy ő az a híres Tompa Mihály.

Őszi látogatása alkalmával szintén csak szívesen mulatgatott a megszokott körben. Egyszer arra kérte a szolgát, az öcsémasszonykát, hogy legyen jó hozzá, míg itt időzik, „majd meg is lássa, olyan

hegyes orrú papucsot varrok érte magának, hogy egész Hanva arra bámul“. — Mikor aztán két-három napi mulatás után haza készült, megrakták neki a lábas tarisznyát minden szükséges holmival: kenyér, liszt, főzelék, szalonna, viselt ruha s több efélével, úgy hogy alig bírta a hátán emelni. Már künn voltak az udvaron s ott búcsúzgattak egymástól, midőn az öreg, nagy terhét emelve, szétekint, mintha keresné, mit lehetne még hirtelenében kérni. Meglát az eresz alatt néhány úri tököt; rámutat a legnagyobbra s azt mondja a cselédnek: „ugyan édes húgomasszony, tegye föl még a hátamra ezt a tököt, igen szeretem ám én ezt sülvé“. Tompa elálmélkodott e nagy telhetlenségen, mely leroskadásig ösztökélte volna a gyarló vén embert. Nem engedte a tököt a súlyos málha tetejébe tenni. Más alkalommal teljesíté az öreg kívánságát.

Vásár volt Miskolcon. Tompa is lejött arra, mint gyakran szokott, Hanváról. Épen a vármegye háza előtt, melyben én laktam, találkozik az utcán öreg apjával és mostoha anyjával, kik őt ilyes alkalommal úton-útfélen vigyázni szokták. „Jaj, kedves fiam, jaj, édes jó fiam — mond az öreg — bezzeg megesett nekünk! Nagy szerencsétlenség esett rajtunk; nem tom, mikor heverjük ki.“ A mostoha lecsüggesztett fővel, hosszú sóhajtásokkal bizonyítá a panaszt. „Hogyan, édes apám? az Istenért, mi a baj? Beszélje csak, hamar!“ „Hát fiam, anyádasszony két libát hizlalgatott már régóta, hogy majd a mai vásáron eladjuk s pénzelünk belőle. Tegnap kihajtotta a Szinvára s képzeld! mind a kettő elrepült, oda van!“ Erre a mostoha még hosszabbat sóhajtott. „Mit érhetett az a két liba?“ „Biz az, fiam, testvérek közt is megért volna öt váltó forintot.“ „No, édes apám, fogja, itt van öt pengő forint; most már ne búsulja-

nak.“ Az öreg zsebre dugván a pénzt, félig panaszosan, félig mosolyogva fordult a feleségéhez: „látod-e, anyjok, bezzeg, ha már most a liba is megvolna?“ Pedig az a két liba vagy soha sem is volt, vagy ha csakugyan volt, most is otthon várta az öregeket.

Gondolom, 1863-ban vagy 1864-ben halt meg 70—72 éves korában. Tisztességes temetésén számosan voltunk jelen. A közönség a megholtban is az élő fiú érdemét akarta megtisztelni. Hármoniát énekeltek fölötte a diákok s amiben csak lehetett, megkiméltük a temetési költségtől az özvegyet. Tompa nem jött el. Külső és belső okok és körülmények akadályozhatták. De az özvegy mostohát még azután is fölkereste jótéteményeivel. Nemes szíve nem hagyta elfordulni a nyomorult öreg asszonytól, apja emlékéért. Az öreg látva és hálásan érezve ezt a jóságot, valami végrendelet-féle levelet adott neki arról, hogy halála után viskója és szőlője Tompáé legyen. De időközben nagy tűzvész pusztított Miskolcon s számos épület között az öreg viskóját is, minden bennelevővel együtt földig elemésztette, úgy hogy ő maga azon rongy öltözetben maradt, amelyben háza romjaihoz a szőlőhegyről haza futott. Tompa ennek halatára szétszakítva küldé vissza neki a testamentomlevelet s küldé rögtöni segítségül ruhákat, élelmi szereket és készpénzt. 1867-ben halt meg s valamint férjét, úgy őt is az avasi sírkertbe temették, mind a kettőjüket egy sírba. Az öreg Tompának sírköve nincsen, sohasem is hallottam Miskától, hogy emelni szándékozott volna neki. Csupán az özvegy nevét jelölték hátra maradt rokonai egy másfél lábnyi magas kövecskén a sírkert gyalogútja mellett ily fölirattal: „Emlékül n. h. Tompa Mihály hitvesének, Bóka Juliannának, megh. január 15-én 1867.“

Sokáig is időztem az apa tulajdonságainak s

élete apró eseményeinek följegyezgetésénél. De azt hiszem, ez is oda tartozik azon légkör ismertetéséhez, amelyben az én költő barátom szelleme, tehetsége s jelleme fölsarjadt és megizmosodott s amely az ő kedélyvilágának és költészetének azt a mélyen borongó hangulatot és színt kölcsönözte.

Családja körében igazán föntartó oszlopa s mindenről gondoskodó providenciája volt ő a háznak. Művelt szívű, gyöngéd neje sokkal gyöngébb alkotású volt, semhogy a háztartás ezerféle terhét minden részleteiben egymaga hordozni birta volna. Fokozta gyöngeségét később, betegség következtében megnehezült hallása. Mégis örökké egy tiszta tükör volt az ő házuk, tükör volt minden szögletében. Pedig a házi tisztaság a ház asszonyának legnagyobb és legszembeötlőbb ékessége. És ez Tompa hajlékában bizony csak e gyöngé és igen gyakran beteges, de azért szennyet nem tűrő asszonyka érdeme volt. Tompa a maga csendes otthonában inkább a kényelemnek adta magát e tekintetben. Nem egyszer említé dicsekvő panaszszal, hogy bezzeg, nem úgy van ő nála tisztaság dolgában, mint ennél meg amannál; az ő feleségének már nem is erénye, hanem betegsége az örökös tisztogatás.

A családhoz tartoztak kettőjükön kívül: az asszony unokanővére, egy szorgalmas, egyszerű derék leányka, akit gyermekök halála után mintegy fogadott gyermeköknek tekintettek, a káplán, egy belső leánycseléd, egy szakácsné, egy kocsis, tudniillik a púpos hátú, parányi termetű Péter, aki Tompát sok éven át egészen haláláig szolgálta s tárgya és előidézője volt számtalan nevetséges jelenetnek, az úr és önmaga között.

E kis körben Tompa figyelme és gondoskodása a legapróbb dolgokra is kiterjedt. Különben is nyug-

talán természeténél fogva örökké jött-ment, kutatott, sebtetett. Benézegetett a konyhába, a kamarába, az istállóba, egy szóval, mindenüvé, ahol valamit láthatott, vizsgálhatott, észlelhetett. Maga szerezte be a házi szükségleteket a legkisebbtől a legnagyobbig, gyakran még a nők számára szükséges apróságokat is. Ha Miskolcra lerándult, soha sem jött ő mihozzánk tisztán csak baráti látogatás kedvéért. Mindig egy-egy fél rófnyi hosszú jegyzéket hozott magával a bevásárlandó tárgyakról s ezek közt a legtarkább dolgokat lehele szemlélnünk, egy mázsa szalonnától egy gombostűig, egy teljes női öltözettől egy egérfogóig.

S e gondoskodás, e kicsinyes fáradozás nem került neki nagy erejébe s önmegtagadásába. Nyugtalan természete önkénytelenül is táplálékot látszott lelni az örökös foglalkozásban. Nagyon elütött e részben az olyatén költőktől, akik elfeledkeznek arról, hogy „élni is kell, Gábor diák“, akik az élet gyakorlati oldalának ismeretével s fölfogásával nem bírván, környezetök gyámsága alá kerülnek, vagy játéklapdái lesznek a körülményeknek.

Egyébként is mindig tevékeny és munkakedvelő volt. Habár tanuló korában, hír szerint, nem is tartozott kiváló sajátságai közé a rendtartás és szorgalom: annál szigorúbban ragaszkodott aztán később mind a kettőhöz. Amint az élet küzdő terére kilépett, észre vette, hogy a tétlenség lassankint elzibbasztja s végre fölemészti testi és lelki erőinket, — s bírunk kell élénk érzetével annak, hogy a munka valóban az élet föltétele, — hogy a munkásság erőinket üdeségben tartja, örömünket fokozza, bánatunkat mérsékli s értékünket önmagunk és mások előtt is emeli,

Szorgalmát s rendtartását hirdetik irodalmi mű-

vei s házának és családjának, valamint egyházának is rendezett állapota.

Míg szemei el nem gyöngültek, sokat olvasott, azután pedig sokat olvastatott maga előtt. Olvasmánya főleg, sőt csaknem kizárólag, magyar irodalmi termékekre szorítkozott. Semmi más nyelvnek nem volt annyira birtokában, hogy azon könnyen olvashatott volna. A németet félig-meddig értette, de nem úgy, hogy irodalmának hasznát vehesse. A latint — mint mondá — deák korában kitünően birta, de később elhanyagolta és sok részben elfelejtette. Könyvekre általában nem költött. Könyvtára tulajdonképen nem is volt. Leginkább emlékül vagy tiszteletbő kapott néhány vegyes tartalmú darabból vagy egy pár közhasználatra szánt egyházi munkából állott az egész.

Szemei elgyöngülvén, leginkább káplánjai segítették az olvasásban. Segítették örömmel, vagy kénytelenségből s unatkozva, amint egyik vagy másik a betűkhöz több vagy kevesebb vonzalommal s a helyzet iránt türelemmel vagy megnyugvovással viseltetett.

Volt a többi között egy káplánja, lassú vérű, aluszékony s kényelemszerető. Állításaiban s gondolkozásában ferde, a könyvek iránt nemcsak közömbös, hanem ellenséges indulatú. Meg volt győződve, hogy a betű, a biblia szerint, csakugyan megöl, egy kis szesz pedig megelevenít. Tompához egyébiránt példás hűségű és ragaszkodású. Egyszer valami bolondot állított, ami különben gyakori eset volt nála. Tompa cáfolni akarta, de a káplán makacsul megmaradt állítása mellett. Tompa figyelmeztette az abból folyó oktan következtetésre. A káplán ahhoz is ragaszkodott s végre azon axiómában tetőzött a következtetés, hogy a betegségek között legszebb és legkívánatosabb a kolera s a káplán úr legörömesebb is halna meg kolerában.

Ez volt Tompának leggyötrőbb, de egyszersmind leggyötröttebb^a fölolvatója. Ég-föld szakadt rá, midőn főnöke hirlapot vagy könyvet fogott a kezébe. Kedves foházkodása volt: „hogya az iz ette volna meg, valahol egy könyv van a világon!” — Egy-két lapot — így beszélt Tompa — csak elolvas türelemmel! de a harmadikon, negyediken már elfogja az ásitás, a sóhajtozás; azután nagyokat pislant, szeme elhomályosul, szava érthetlenné válik s végre a feje a mellére csuklik s aludni kezdi az igazak álmát. Nem láttatok ily csodát, barátim! Ez a jó fiú örömet szalad az istállómba, hogy barmaim jó rendben tartásáról gondoskodják, a mezőre, hogy munkásaim után pallérokodják, megkapálja dohányomat, megteríti asztalom s szívesen megkefélné ruhámat, csizmámat: de ha könyvet adok a kezébe, kileli a hideg. És ha olvas, uram fia! milyen olvasás az! Nincs abban komma, nincs szűnjel, nincs pont, nincs értelem. Sokszor beleizzadok, míg kihüvelyezem, mit olvasott. Egy idegen szót a világért ki nem tud mondani. Tizszer figyelmeztettem, hogy ezt a pár fránzia szót: *père la chaise*, így kell kiejteni: *pér la séz* s az egy párisi szép temetőkert. Ne adj Isten! tizszer, hússzor és mindig csak *péra la kajzénak* olvasta stb.

Ilyféle únyölődések különböző alakban ismétlődtek Tompa különben csendes magánéletében. Azokat ő nem bírta viselni önmegadással. Keserűséggel, bosszúsággal töltötték háborgó kedélyét. Kezdetől fogva ingerlékeny természetű volt különben is. A mily mértékben hanyatlott aztán egészsége s jelentkezett akkor még fel nem ismert gyógyíthatatlan szívbaja: oly mértékben fokozódott nála az ingerlékenység, mindaddig, míg az égő anyag maga-magát fölémésztette.

Lobbanó haragjának s felbőszülésének súlyát erezte a háznál mindenki. Elég volt annak felköltésére kivált az utóbbi időkben, a földre ejtett parányi tárgy, egy erősebben behuzott ajtó, egy szó, vagy figyelmet sem érdemlő bármi csekélység.

Nejét sem kimélte. Sőt mivel ez forgott leggyakrabban közvetlen közelében, ez volt kitéve legtöbbször a zivatarnak. Ez a gyenge, beteges nő azonban béketűréssel s mosolyogva fogadta a méltatlanul kitörő haragot, mint egy fűzbokor, mely lehajlik, míg felette elnyargal a vihar. Meg volt győződve, hogy ez a túlzó, ez a méltatlankodó heveség inkább sajnálni, mint elkárhoztatni való, hogy nem az elfásult lélek öntudatos cselekedete ez, hanem egy betegségtől izgatott s alapjában tiszta, jó és szerető szív kilobbanása. Amint hogy valóban az ilyes meg bántást igen sokszor csakhamar követte a nyílt megbánás és a jóvá tenni való igyekezet.

A hanvai egyház tagjainál rendetlenebb, vásottabb és különösen a papjának rosszabbul fizető nép alig volt azon időben, midőn Tomba, mint lelkész közéjük telepedett. Elődje egy elaggott s végre elbetegült pap, jóságból, vagy félelemből, hanyagságból vagy jólléte érzetében, nem követelte szigoruan az évenkénti papbért. Hivei végre azt kezdték hinni, hogy ők azzal tulajdonképen nem is tartoznak és az egész fizetési gyakorlat csak olyan önkéntes, jóakarattal való.

Amint azonban a jó öregnek szeme húnyt, bezzeg az örökösök ébresztgetni kezdték az álmodozókat s az évről-évre fölhalmozódott hátralékokat, az adósok keservére, a törvény vas kezével hajtották be.

E példa jó tanácsadója lőn az új lelkész Tompának. Hivatala elfoglalása után először is azt adta

komolyan értésére híveinek, hogy az ő papsága alatt Hanván egy évben sem szabad a papbért fizetetlenül hagyni s hátralékul a másik évre áttenni. A nép eleintén kinevette. Gondolta magában: máskor is hallott ő már ilyen fenyegetést, vagy sopánkodást az egyház szolgáitól: de azért a tartozásból mégis csak annyit és akkor fizetett be, amennyit és amikor akart: a számadást végre is akkor csinálták meg, midőn a papnak szeme hunyt.

De Tompa embere maradt ám a szavának. Mindjárt az első év végén oly szigorral lépett fel a követelések behajtásával, hogy alig maradt valami fizetetlen. A második év közepére már azt is behajtatta.

Bíró, sőt erősebb eszközöket is használt a behajtáshoz. Kérlelhetetlen volt az utolsó buzaszemig. Minőségben nem válogatott, de a kötelezett mennyiségnek meg kellett lennie. Elmaradnia senkinek sem volt szabad. Búza helyett, ha másképp nem telt, hozzattak árpát, zabot, babot, krumplit — szívesen fogadta: de tartozást más évre halasztani nem engedett. Nem önzésére — mert az nem volt — de a rend és pontosság sugallatára hallgatott ez eljárásban. Szigorúságát később magok a hivek köszönték meg leginkább. Nem gyűlt nyakokra az adósság terhe. És aztán Tompa özvegyének nem volt szüksége a végrehajtó bíró vaskezére, hogy boldogult férje jól megérdemelt bérét könnyek között csikarja ki az adósoktól.

Akadtt mégis, aki türelmén és erélyén kifogott. Azaz nem fogott ki, hanem sértő nyersesége szokatlan lépésre provokálta őt. Tompa anyaegyházának két kis leányegyháza is volt. E filiák egyikében lakott az a régi szabású, kemény nyaku s önmagának elég-séges földesúr. Hive volna a hanvai papnak; de hanyagságból-e, vagy sértett büszkeségből, csak név

szerint akart az lenni. Már több évi papbérrel volt adós. Mindig talált mentséget a nemfizetésre. Tompa kileste a jó alkalmat. Akkor küldte hozzá az egyházfit az üres zsákkal, midőn a szérún a sok szép tiszta búzáat az úr maga személyesen szóratta és mérette. Az egyházfi alázatosan adta elő a kérelmet. Az úr pedig a munkás nép hallatára ekkép elégitette ki: „mondja meg kend a papjának — s itt egy kacskaringósat káromkodott — ne sajnálja a derekát s jőj-jön ide előbb csépelni, aztán kimérem neki, vigye el.“

A torkon vert egyházfi hazaballagott az üres zsákkal és szóról-szóra megvitte az üzenetet. Tompa másnap írásban intézte el a dolgot ekképen: „tudatom a tekintetes úrral, hogy tegnapi üzenete folytán, egyházi tartozását az adósok lajstromából, becses nevét pedig hiveim sorából, legalább magamra nézve végképen kitörültem.“

És úgy tett, amint megírta.

Hanvai lakása egy kies dombon állott, amint hogy maga Hanva községe is magaslaton fekszik, úgyszólván a távoli hegyek lejtőjén. A csinos és kényelmes új paróchiát épen az ő odamenetelekor, talán részben az ő kedvét keresve is építették. Gyönyörű kilátás nyílt belőle az alatta elterülő tágas Sajó-völgyre, amelybe itt szakad bele a Rima völgye. Nem nagy, de elég téres udvar a szükségesek elhelyezésére. Lejtős területével egyesülve, hosszas derék kertecske nyúlt el az aljban. Benne egy kis méhes, különböző természetmények, virágok: de gyümölcsfa egyse. A kert hátulsó kapuja már a kellemes völgyi rétségre nyílt, melynek közepén kígyózott a csillogó Sajó. Méltó vidék és elhelyezkedés egy borongó költő kedélyéhez s képzeletéhez.

Tudva van, hogy Tompa szenvedélyes barátja volt a természetnek. Költeményeiben feltűnőleg vonul

végig annak szeretete. Nemcsak költeményeiben, életében is valósággal barátja volt. Fölötte kedvelte a virágot s ilyfélékkel való pepecselő gazdálkodást. Egy időben nagy kedvteléssel tenyészttette a mályvarózsát, mely rendkívül változatos élénk szincsoportokban díszítette udvarát. Később a georginát kedvelte. Mindkettő divatos virág volt azon időkben. Kis fia halála után pedig egyedül a rózsza birta szeretetét. Rózsával oltogatták tele a kis fiu sirhalmát, futó és egyenes törzsű rózsákkal. Az volt sűrűn ültetve kertecskéjében, azzal vette körül lakóházát is.

Ezenkívül kedves foglalkozása volt a dohánytermesztés, egyike lévén a legszenvedélyesebb dohányzóknak. Sokszor maga ültetgette, maga kapálgatta. Gömörmegyében papok és tanítók rég óta ismeretesek voltak a dohánytermesztésről. Mai nap is emlékezetben van a csetneki és a dúlházi dohány, a Droppa-féle stb. Tompa nem akart helyet vívni a híres termesztők közt: de házi szükségére, míg csak szerét tehette, mindig eleget termesztett. — Néhány köpű méhecske pedig évről-évre szorgalmaskodott kis méhesében s eleget gyűjtött arra, hogy barátságos asztalukat illatos hymetti mézzel elláthassák.

Társasága a helységben, természetesen azon néhány birtokos úrból állott, akik ott lakostársai voltak. Azokat ő csak keresztnévökön szokta említeni. Ahány ember, annyi különböző természet, bár a műveltségi fok csaknem egyenlő nálok. Tompában is elég apró poétai különbség volt. Könnyen sérthetőséget gyakran a legjobb akarattal sem lehetett kikerülni. Egy szó, egy tekintet, egy akaratlan csekély mellőzés elég volt arra, hogy neheztelését felköltse. Természetes, hogy a falusi légkörben elég alkalma volt ilyeneket tapasztalni. Ezeket aztán ő, hogy úgy mondjam, az orrába szedte. Néha nekünk tréfásan elmondogatta.

Néha, kivált az utóbbi érzékenyebb korszakban, futólag anekdotaszerűleg le is irogatta.

Egykor ebéd után ellátogatott az urak egyikéhez. Ott még folyamában volt az ebéd, asztal mellett ültek. „Gyűjtsen rá papocskám — mond a házi úr az asztal mellől — ott a dohány a szobámban.” Tompa befordult a dohányzóba: de még pipáját sem töltötte meg, midőn a házi gazda felkelve az asztaltól, utána suhant. Miért? Írószekrényében ebéd előtt bent feledte a kulcsot; most a szekrényt bezárta, a kulcsot zsebre dugta s szó nélkül visszatért az ebédet folytatni.

Ezt Tompa soha el nem feledte, valamint nem azt a másik történetkét sem, hogy ugyanazon úr a sárospataki kollégiumnak, amelyben tanulmányait ő is végezte, a tanító-képezde föllállítása végett kibocsátott kérő ívére 10, azaz tíz krajcárt írt alá. Annyit s nem többet az a dúsgazdag úr, akinek ezrekre rúgó jövedelme volt s gyermekei nem lévén, nem volt szüksége a sajátságát képező harpagoni kuporgatásra.

Mindennapos tréfája, vagy satirája az életnek: de ő komolyan a lelkére vette.

Arra vette azt is, amit azon másik uraságnál tapasztalt. Sok becsülni való tulajdont ismert benne, de szíve szerint vonzódni hozzá még sem tudott. Ezt is egy kissé hidegnek, rideg és önző embernek tartotta. Nem találta meg azt, akit óhajtott. „Milyen ember ez a különben derék ember, — mondá nekem — íteld meg ebből: áldozati kenyeret ő ajánlott az Úr asztalára a bőjti áldozathoz. Oda küldtem az egyházfit áldozat reggelén a kenyérért. Bement az egyházfi val a kamarába. Sorba emelgette s fontolgatta ott a kenyereket. Aztán kiválasztván a legkisebbet, odaadta az egyházfinak. Majd visszakapta a kezéből s késével hirtelen lekanyarított belőle egy jó darab kezdőt,

mondván: így is elég lesz az erre e communiora; kevesen szoktak bőjtben áldozni.

Ez a megcsonkított kenyér is helyet foglalt aztán a gyűjteményben az ő szívében.

Őszinte ragaszkodással viseltetett a vidéken özvegy Recskynéhez, egy jómódú, emelkedett szívű úrnőhöz, kinek a széki pusztán (Gömörben) jól rendezett mezei gazdaságát nevével együtt gyakran látogatta. Virágos kertjét élvezettel szemlélte; a csinos berendezést, valamint a kegyeletet, melylyel az özvegy a virágos kertben nyugvó férje sírját ápolta, sokszor magasztalta. — Lénártfalván Fodor Gusztáv kedves családja, a vidám szép gyermekekkel, valamint Molnár Viktor tűzhelye Abafalán volt az a kör, melyet Tompa Hanva szomszédságában legörömostebb látogatott s melyben magát mindig jól érezte. — Otthon az ifjú Hauszay Zoltán volt lelkéhez legközelebb. Sok képességet s jóra törekvő igyekezetet látott benne s őszinte vonzalmat is, melylyel Tompában nemcsak a költőt, nemcsak a papot, hanem az embert is szerette. Nem csinált belőle titkot, hogy Hanván neki csak ez az egy embere van.

A vidéki környezet megszokott egyhanguságából nem gyakran, de néha mégis kivágyakozott. Mint már említém, többször megfordult köztünk Miskolcon. Évenként egyszer-kétszer lejött hozzánk. Lehozták dolgai, apró házi szükségai, melyeket innen elégített ki, lehozták a barátság örömei, melyeket társaságunkban fölhalált, s talán hozta az ifjú- és gyermekkori emlék is, mely Borsodhoz, mint második szülőföldjéhez vonzotta. Igricibeli származása és nevelkedése után félig borsodinak tartotta magát. Érkezése mindig baráti ünnep volt nálunk. Mi tanárok — akkoriban én is az voltam — hol egy, hol más barátunk asztalánál gyülekeztünk az ő tiszteletére. Sietnünk kellett az örvende-

zéssel, mert mulatása mindig rövidre volt szabva. Egy vagy két napnál ritkán terjedt többre. Egyszer volt nálam hat hétig egy húzomban, mikor szeme gyógyítása végett a gőzfürdőt használta. — Olykor nejét is lehozta magával, aki itteni barátaink nejeiben szintén szíves, szerető barátnéokra talált.

A fesztelen szórakozás ily **alkalmainál** Tompa, a még egészséges Tompa, derült kedvű, élces, humorosan anekdotizáló volt. Annyi adomát, oly mulatságosan, annyi humorral elbeszélni senkitől sem hallottam. Feje egy anekdota-gyűjtemény, előadása egy komikus színész nevettető, természetes játéka volt.

És ő vele mindig kellett száz meg száz olyan apró-cseprő eseménynek történni, amelynek furcsa volta egy-egy anekdota tárgyául szolgált, melyet aztán ő soha el nem felejtett, sőt nagy kedvteléssel, kiszínezve produkálgatott. Ilyen volt, mikor a Hegyaljára Szemeréhez ment szőlő-kurára s a könyvárústól egy tíz krajcáros füzetkét vett át, mely a szőlő-kurát fejtegette, de melynek árát Tompa akkor kifizetni elfeledte. Néhány hét múlva betérvén a könyves boltba, a könyvárus ezzel fogadta: használt-e a szőlő-kúra? S e kérdésre feleletül T. a 10 krajcárt azonnal kifizette. — Ilyen, midőn egyik lelkészbarátjával kalapot akartak venni egy kalapárús öreg zsidóasszonynál. Barátja alkudni segített neki, még pedig ilyeténképen: ne drágáskodjék, hallja! mert tudja meg, hogy ez az úr itt Tompa Mihály, koszorús költőnk, a magyar tudományos akadémia levelező tagja!

Tréfásan emlegette, hogy örök hálára kötelezte őt egyik tanár barátunk, aki előle a miskolci ref. gimnáziumi tanárság pályakoszoruját elragadta s e tövises koszorú helyett meghagyta neki a falusi papság csendjét és kényelmét. Tudniillik 1845-ben Tompa is versenyzett a miskolci lyceumban megürült egyik

tanári állomásért. E választásnál őt azon társunk, mint akkor miskolci káplán s közszeretben álló, művelt, tanult fiatal ember, elütötte a győzelemtől. Látod, kedves Samukám — tréfált Tompa — ebben az esetben az veszített, aki győzött, s az nyert, aki veszített.

Kedves látogatott helye volt Miskolcon egyik ifjukori barátjának, közös barátunknak vendégszerető kis hajléka. Örömet idézett abban, valahányszor Miskolcon megfordult. Szeretet üdvözölte ott, szeretet árasztotta el mindenkor. Kedvelte a kis hajlékban a csínt és tisztaságot, melyet annak minden szöglete előttük rögzített. Mintegy a magok hanvai lakásának képét látta benne. Nagyrabecsülte a nyájas ifjú házi asszony szorgalmát, női gondosságát, melynek tanúsítója volt minden bútordarab, asztal, éték, sőt a jó levegő is. Sok barátságos estve tölt itt el dallal és vidám beszélgetéssel. A házi gazda egyszer azzal lepette meg bennünket, hogy 12 metszett poharat tett fel az asztalra. Minden poháron egy-egy jóbarát neve, a mi nevünk volt metszve, hogy együttlétünk alkalmával kiki a maga poharából igyék. Gyakran úgy is volt az, gyakran emlegettük is, melyik marad leghamarabb gazda nélkül? Ki is jelöltük arra a köztünk legidősebbét, egy rendkívül magas és elsoványodott öreg tanárbarátunkat, aki sokszor tárgya, sokszor élces előidézője volt tréfáinknak s életmódja és élvezetei épen nem nyújthattak biztosítékot a hosszú életre. És még sem az ő pohara lett az! gazdátlanul legelőször mégis a Tompáé maradt!

Emlékezetesek maradnak előttem s gyakoriak voltak látogatásaink Bánfalván Kazinczy Gábornál. Ez a csodás szellemű ember delejes erővel vonzotta környezetébe az írókat és művészeket, sőt mindazokat, akik egyszer az ő társaságában részt vettek. Kifogy-

hatatlan tárháza volt a legkülönbözőbb ismereteknek, melyeket az ő méz-édes ajka s lebilincselő társalgása, a szivárvány tarka színeiben, játszva, szikrázva, bájolva szórt maga körül.

Alkalomszerűleg sokszor fölkerestük őt, hol Tompával együtt, hol külön-külön. Tompát még a pataki kollégiumból ismerte; engem, mint fiának, Arthurnak, miskolci tanárát, csak az újabb időkben, a forradalom utáni években. Látogatta időnként a bánfalvi kört Szemere Pál, Toldy Ferenc, gróf Mikó Imre, Szemere Miklós, Ipolyi Arnold, Szvorényi József, Balássy Ferenc s több képviselője az irodalomnak és művészetnek. Huzamos időig azon községben, vagy annak közelében lakott a két Földváry, tudniillik Sándor és Károly, szabadságharcunk két hírneves hőse, akiknek értékét igénytelen egyszerűségek csak fokozta.

Meg kell azonban vallani, hogy e különben sok szellemi és kedélyi gyönyört nyújtó kör még sem mindig volt ínyünk szerint. Volt annak a fény mellett egy-egy kis árnyéka is. A szónokiasság örökös heve által ragadtatott Gábornak olykor mesterkelt szereplése, pathosza, túlzásai s néha következtelenségei is meg-megütötték a mi természetes józanságunkat.

Egy farsangon Gábor a szomszéd megyében valamely barátjának látogatására akart indulni. Bennünket is utitársul hívott. A bánfalvai kastély úrnője azt találta mondani: „igazán, önök is kísérik e Gábort *dekoratió*nak“. A fölhívás valószínűleg hízelgő, értelemben volt ejtve reánk nézve; de Tompa ellenkező s lealázó értelmet tulajdonított annak s elfeledni és megbocsátani nem bírta. Bámulta és szerette is Kazinczyt, mint gyönyörködtető, fényes tüneményt: de egész teljes szívével, úgy tapasztaltam, még sem ajándékozta meg. Midőn Kazinczy 1864-ben a bán-

falvai ódon kastély vendégszerető kebelén élte javában, az én szemem láttára megszűnt élni, emlékezem, hogy nem sokkal azután azt írtam Tompának: „oly csillag hullott alá közöttünk, oly ritka szellem költözött el társaságunkból, mely legalább kettőnktől megérdemelné, hogy emlékezetére lantot is pendítsünk!” De hangomnak visszhangja nem lett. Lantot Kazinczy sirja fölött se ő, se én nem pendítettünk.

Társaságban Tompa vidor kedélyű, szerszavas volt, bár soha sem vetkőzhetett le némi szögletességet modorában, bizonyos aprólékos szűkkörű fölfogást nézeteiben, amit részint iskolai sorsának, részint általános műveltségi állapotának tulajdoníthatni. Szerette a vidáman mulatozó baráti kört, melyben magát fesztelenül érezhette. A többiekkel együtt szívesen elpoharazott, eldalolgatott és kártyázgatott. Mindenek fölött azonban szenvedélyesen dohányzott. Ami a poharazást illeti, bár úgy hallom, tanuló deák korában kedvteléssel űzte azt, s némely dala, péld. a Petőfihez Bártfáról írott költői levél, ilyféléről tanuskodik: én őt a bor kedvelőjének nem mondhatom. Én őt soha még csak színében sem láttam a márnak, bármily tüzelgő volt is körülte a társaság. A kártyamulatságot csak épen időtöltésnek vette s inkább utálta, mint kívánta. — Takarékos volt a legnagyobb mértékben, de mégis távol a fős vénység határától. Szeretett jól és jó mértékben étkezni. Majdnem azt mondhatnám, nagyehető volt. De hiszen megkívánta azt az ő kifejtett erős testalkata. Maga is úgy tudta s néha röstellte is. Midőn huzamosb ideig mulatott egykor nálam, együtt étkeztünk a vendéglőben. Ebéd alatt rendszeren tréfálni szoktunk egymással. Élceléssel, derült kedéllyel fűszereztük a különben is izletes falatokat. Én egy párszor az ő hatalmas étvágyára céloztam ártatlan tréfámban. Nem is sejtettem, hogy

elevenjére hat. S íme, midőn otthon magunkban voltunk, az én kedélyes barátom azon komoly kéréssel fordult hozzám: „hagyj föl, kérlek, az én étvágyam viccelésével, mert mióta azzal tréfálsz, nem merek köztetek úgy jól lakni, ahogy szeretnék“. Természetes, azután szó sem volt többé az étvágyról.

Megnyerő vidám kedélyének s még az iskola falai közt keletkezett deákos színezetű összeköttetéseinak lehetett tulajdonítani azt, hogy mindenfelé annyi sok jó ismerőse, pajtása, cimborája találkozott. Sokakat vonzott felé egyéni fesztelenségén s kedves tulajdonain kívül a hírnév is, mely irodalmi érdemeiért mindinkább szárnyára vette. Az ő neve aztán e körökben mindig csak Miska volt. Hallod-e, Miska! gyere csak Miska! Miska mondta! Miska írta! Örökké Miska. Legtöbbnek bizalomból, igen soknak a barátság és bizalom fitogtatásából. Utoljára nyomni kezdte lelkét ez az általános bizalom és ragaszkodás, kivált mikor már mind szellemi értékének, mind szaporodó éveinek súlyát mindinkább érezte. De bajos volt ám tőle szabadulni, anélkül, hogy gőg vagy nevetséges pedantéria színében ne tűnjék föl. Fejére nőtt a Miskaság! Vele hasonló szőrű emberektől csak tűrte, tűrte, de midőn a máskülönben büszke úrfélék bizalmaskodtak vele a Miska-hangból: azt már nem vette jó néven s megesett, hogy vissza is utasította. Így tett egy megyéjebeli tekintélyes patronus úrral, ki őt társaságban is Miska és Szentatyus címen szólítottatta, mint falusi papjaikat szokták a maecenást játszó protestáns kurta urak. A Miskasággal nyakig telt Tompa félre vonta a társaságban az ismerős uraságot s négyszem közt így szóla neki: „csak annyi mondani valóm volna, hogy a tekintetes úr címe tekintetes úr, az enyim pedig se nem Miska, se nem Szentatyus, hanem tiszteletes úr!“ . . És ezzel legalább

ez egy helyen rendes kerékvágásba zökkent a dolog. Egyébiránt bármennyit tartott is magára — mert tartott — papi hivatalában nemcsak nem kereste a külső tisztességeket, sőt szándékosan elvonult azok elől. A papi pályán egyházmegyei tanácsbíró volt mindössze is. Esperességre, vagy püspökségre sohasem mutatott ambítiót. Hivatalos kitüntetések s megbízatások terhei nem voltak kedvesek az ő csendben s kényelemben munkáló költői természetének. Nagyobb s fényesebb egyházakba is ezért nem vágyakozott, bár olyanokba lépni nem egyszer nyílt alkalma. E visszahuzódást sokan önbizalmatlanságra magyarázták; némelyek még másra is. Így mikor miskolci papnak megválasztották s a választást el nem fogadta: volt aki azt mondta, hogy képtelensége érzetében nem fogadta el.

Ezt az ő elvonuló természetét paptársai jól ismerték és méltányolták s megkímélték őt az alkalmatlan kényszerítgetéstől; vagy legfőlebb olyatén tréfás jelét adták a nyugtalanságnak, mint midőn Zsarnay püspök halála után az új püspökválasztásnál Tompara is két szavazatot vetettek.

Eszével, szónoki erejével sem igen támogatta a köztanácskozásokat. Nem egyszer voltam tanuja, hogy egyházkerületi gyűléseken, hátul a hallgatóság sorai közt vegyült el, míg sokkal gyöngébb társai teljes hévvel vitatkoztak a zöld asztal mellett oly tárgyakról, melyek Tompát is, már hivatalánál fogva, szükségképen közelről érdekelték. — Úgy látszik, elégnék tartotta a maga számára az irodalmi tért, mint költő és egyházi író, s a hanvai egyszerű papi szószéket, mint lelkipásztor. Más mezőkbe vágni sarlóját, szándékosan nem akarta.

Azonban íme! a fövény-óra vége felé jár. Még csak néhány homokszem legördülése van hátra: azután a hatalmas szerkezet működése örökre megáll.

Tompá, erőteljes, izmos alakja dacára sem volt teljesen ép és egészséges. Azt hiszem, már véralkatában meg voltak végzetes betegségének elemei. A test és lélek esetleges bántalmai csak ébresztették és fokozták a bent szendergő veszedelmet. Már ifjú férfi korában, amint a kollégiumból kikerülve, az ügyvédi pálya előkészítése végett Pestre ment, hosszas ideig tartó súlyos betegség verte le s gátolta haladásában. Úgy gondolom, annak utóbajaitól szabadulni kereste föl Graefenberget 1848-ban.

Később, az 50-es évek vége felé, szembaj fejlődött nála, mely gyakori nagy fájdalmakkal járt. Látó ereje is tetemesen meggyöngült s folyvást hanyatlott. A legnagyobb aggodalommal és türelmetlenséggel hordozta e csapást. Közölte baját a leghíresebb orvosokkal. Megjárta e végett Berlint is. Szemköszvénynek mondták s gőzfürdőt ajánlottak. Több éven keresztül az olvasásra is képtelenné vált. Bár a baj idő jártával megszűnt veszélyes lenni: látásának régi épsége többé vissza nem tért.

Hanem ahelyett uj, vészesebb kór jelenségeit vette észre, melybe talán az előbbi baj is gyökerezett. Irtóztató hátgerincfájdalmak kezdtek kínozni. Éjjelnappal zaklató kint érzett a nyakszirtben és a két lapocka között. Hátgerinc-sorvadásnak vélte s gyógyíthatatlannak tartotta. Közölte orvosaival s azoktól a legkülönbözőbb észleléseket nyerte válaszul: de segíteni egyik sem tudott. Végre Bécsben Skodához folyamodott. E nagyhírű orvos üterére tapintott a bajnak s megnevezte valódi nevét: hypertrophia cordis = szív-túltengés. A baj, úgymond Skoda, gyógyíthatatlan, de azért késő vénségig is élhetni vele.

Az én szenvedő barátom ettől fogva halálra jelölt áldozatnak tekinté magát. Nem hitt többé semmiféle gyógyszer mentő erejében. Még azután is lelerándult ugyan hozzánk Miskolcra: de a régi derült kedv és szikrázó elevenség nem jöve többé vele. Egy bús, fájdalmas, gyötrődő alak volt, testben, lélekben összetörve, csak árnyéka az egykori Tompának. Szemlátomást sülyedt lejjebb-lejjebb, majd gyorsan hanyatlott kikerülhetetlen vége felé. — Az 1867-ik év már haldoklása éve volt, nem lassan emésztő fájdalom, hanem a legkínosabb gyötrelmek éve, melyek lelki erejét is összezavarták. Öngyilkossági eszmékkel tépelődött. A közeli halál úgy is bizonyos: minek engedje — úgymond — tépetni és marcangoltatni magát e szörnyű kínok által. Gyorsan ölő cyankali-mérget kéregetett levélben debreceni, miskolci, pesti barátaitól s orvos-ismerőseitől . . . természetesen siker nélkül!

Elrendezvén irodalmi és egyéb dolgait, búcsúzni kezdett közeli és távoli ismerőseitől. Hozzá közelebb állott kedves embereinek emléktárgyakat ajándékozgatott. Némelyek számára arcképét küldé. Ez az arckép is igen sok bajt szerzett a szerencsétlen izgatott költőnek. Először elkészítteté könyomatban térdképalakban azt, mely őt ifjúságában tünteti föl s mely hajdan a Vachot-féle *Pesti Divatlap* mellett jelent meg. Azt küldözte saját aláírásával sokaknak. Majd nyugtalan s zavart lelki állapotában úgy találta, hogy az a kép tűrhetetlenül rossz: ruha, állás, alak, teljesen elhibázott és az egész valami gyermekes. Újat készíttetett tehát: nagyobb térdképalakban, azt, mely verseinek Ráth Mór-féle kiadása előtt áll, s mely őt teljes férfi-korában, bár nem híven, ábrázolja. A régít mindenkitől visszakérte s ezen újabbat küldé helyette. — Megírta *Utolsó verseit* — kedves nejének — melyeket az Akadémia 1868-ik évi március 23-iki ülésében

olvastak föl. Azokat külön lenyomatban szintén küldözgette barátainak emlékül.

1868. tavaszán látogattuk őt meg utoljára Szász Károlylyal. Állapota már reménytelen volt. Egészen elfonnyadt s erejéből teljesen kiveszett. Folyvást gyötörte a zaklató kín, mely fejének és nyakának gyakori kegyetlen rángásában nyilatkozott. Elérzékenyülve búcsúzott tőlünk. Tudta, hogy ez végbúcsúja az életben, s biztatásunk csak épen jó akarató üres hang, melynek magunk sem hiszünk. Holmi emléktárgyakkal ajándékozott meg bennünket. Nekem neve aláírásával, az *Ujabbkori ismeretek tára* hat kötetét, a Szilágyi Sándor által szerkesztett *Magyar emléklapok* egy kötetét 1848—1849-ből és Béranger egy kis francia kiadását (Páris, 1844.) ajándékozta. Ez utóbbi kis könyv azért nevezetes, mert első lapján az illetőktől sajátkezűleg írva ez áll időszerinti egymásutánban: 1. Arany Jánosnak Petőfi Sándor. 2. Tompának Arany. 3. Lévay Józsefnek Tompai Mihály.*)

Lelki-testi nagy nyugtalanságában, minél inkább közelített vége felé, annál türelmetlenebb, változékonnyabb és szédelgősebb lett minden dolgában. Ingerelte és sértette már még a pusztai levegő is. Amit egy pillanatban tett vagy rendelt, azt a másikon rögtön változtatni törekedett. Már nemcsak levélben, hanem táviratokban közlekedett mindenfelé. Hiában való csekélységért is egyik sürgönyt a másik után váltogatta. Ezek aztán zavartak, érthetetlenek voltak. Szegény szenvedő neje, ha szerét tehette, elfogdosta s megsemmisítette a táviratokat, mielőtt útnak indítottak volna. Hiszen azoknak már csak költségei is tetemes

*) Később Szász Károlynak adtam e könyvet, ekként folytatva a tulajdonosok nevének beírását: Szász Károlynak — Lévay József.

összegre szaporodtak; pedig a szegény háznál bizony a legszükségesebbekre is szűken telt.

A szerencsétlen haldokló a többi között elkészíté azon távsürgönyt is, melyet majd bekövetkező halála esetén kellett volna küldeni pesti barátaihoz. Zavart állapotában, kapkodó sietségében, a sürgönyök halmaza közt azonban tévedésből ezt is útnak indította ő maga. Eljutván a távirat Pestre Aranyhoz, Jókaihoz s a többiekhez, a lapok rögtön különböző részvét kifejezésével kürtölték a halál híret s Tompa maga olvasta és megrendülve olvasta azt. Képzeltetni, mint fokozta ez a szerencsétlen tévedés a különben is földult beteg izgatottságát. A tévedés történetét ön-maga papirra vetette s elküldé nekem emlékül a következő sorokban:

„Életem végének tragicus eseménye.

Lévay József barátomnak emlékül.

Három év óta szenvedek szívbajban. Halálom esetére barátaimnak ezt a táviratot készítettem: „táv-irassék pesti barátaimnak, Aranynek, Csengerynek, Eötvösnek, Gyulainak, Szásznak végbúcsúm kimulá-somkor, kézzszorításom, áldásom. Szenvedtem. Pihe-nek! Isten akarhatja. Ámen. Találkozunk. Tompa Mihály“.

Betegségem gondatlanná, szórakozottá (tett). Íróasztalomon hevert az irat, mely onnan, hogy, hogyan, Pestre vándorolt, tudtom nélkül, akaratom ellenére, bár általam, azaz a sors által, melynek eszköze voltam. Ott dobra ütötték. — Csodálatos ez! hasonló a görög tragédiákban levő és szereplő fátumhoz, kicsiben. Ime! valaki teljes becsülettel s értelemmel mily bolondokat tehet! önvád, lelkiismeret-furdalás nélkül is mint kárhoztathatja önmagát! A sors, a sors! ez a gonosz kártyakeverő emberrontó játékra! Én magam írtam: Oh sors! lábad alatt a szegény halandó olyan,

mint a féreg! Tanulságul vehetni, hogy nem kell sietni az ítélettel. Az ember csak a tettet látja; Isten a viszonyokat is. Így szól egy nagy író.

Azonban elég lesz. Nyugodjunk meg sorsunkon. Irtam boldog házasságom 21-dik évének első napján, Hanván, máj. 1. 1868. Végig híved, barátod Tomba Mihály“.

Ez irat mellé, melynek mind külső alakja, mind belső szerkezete magán viselte a lélek és test elgyöngülésének bélyegét, a következő levélke volt csatolva:

„Kedves barátom! Te és Szász viseltétek magatokat férfiasan. Nekem Arany megírta táviratban hosszasan az egészet; azután megint ismételte levélben. Arany rosszúl járt el. Mielőtt fölvilágosítást adhattam volna, dobra ütötték stb. Tartsd magadnak eredeti kéziratomat. Aztán írd be a Fekete könyvbe, kezdve így: Életem végének stb.; végezd itt: Nyugodjunk meg sorsunkon.“

Azért mondja, hogy én és Szász viseltük magunkat férfiasan, mert mi nem adtunk hitelt azon szerencsétlen táviratnak; nem hihettük, hogy maga Tomba hirdesse a saját halálát, és hogy arról az ő neje engem, vagy Szászt egypár szóval ne értesítsen.

Említi a Fekete könyvet. Ez is nagy nyugtalan-ság és remegés oka volt a szegény izgatott betegnél egész haláláig, sőt története még az ő halála után is szövődik. Ő tudniillik azon adomaszerű esetkéket, melyek vele történtek, mint már említém, lassanként följegyezgette, nem valamely irodalmi célból, hanem csakhog y épen összegyűjtve maradjanak meg, amiket talán elfelejtett volna. A jegyzetek utóbb egész kis könyvecskére szaporodtak. Minthogy ezek a csípős apróságok többnyire Tomba közvetlen környezetéről s az abban akkor is élő emberekről szóoltak: rendkívül aggodott és nyugtalanzkodott amiatt, hogyha ez

adomák akár életében, akár halála után kevés idő múlva nyilvánosságra kerülnek, kellemetlenség hárul e miatt nevére, sőt talán nevére is. Megsemmisíteni nem akarta, de igen el akarta tenni szem elől. Hozzám küldé eredeti kéziratát, hogy itt teljesen idegen kézzel irassam le csinosan, köttessem be fekete vászonba, de a legnagyobb gonddal, a legnagyobb titokban. Teljesítettem kívánságát. Az eredeti kéziratot megsemmisíteni rendelte: megsemmisítettem; a másolt Fekete könyvet pedig visszaküldöttem neki.

De csak bajára küldtem vissza. Nem tudta, mit tegyen vele. Töprengett, nyugtalankodott, hova helyezze biztos megőrzés végett ezt a félelmes kincset, hol emberi szem ne láthassa. Hosszú vajudás, ideoda küldözgetés, meg visszakéregetés után, sok pecséttel lezárva, végre a jászói convent levéltárába küldötte, azon határozott kívánattal, hogy „az Tompa halála után csak ötven év múlva bontassék föl.”

Amint Tompa meghalt s ez intézkedése köz tudomásra jutott: a hírlapok szokott kíváncsisággal űzték-fűzték a titkos letétemény mivoltát és történetét. Mesterművet sejtegettek abban, melynek nyilvánossá tételére talán a jelenkor politikai, vallási és társadalmi viszonyait nem hitte elég éretteknek a haladkló költő. Nem szóltam bele a találgatások jó akaratú versenyébe. Ez a kis rejtély is egy parányi sugárral járult az én barátom nevének glóriájához; aztán a találgatók sem lettek volna bölcsebbek, ha megtudják, hogy az a sok pecséttel őrzött mestermű nem egyéb, mint néhány ártatlan anekdota.

Halála 1868. július 30-án következett be. Azt hiszem küzdelme sem volt, csak elaludt, mint egy teljesen kiégett mécsvilág. Temetése augusztus 2-án történt, oly vallásos dísszel, minővel a mi kalvinista papjainkat temetni szokták. Azzal a különbséggel

mégis, hogy Tompában nemcsak a papot, hanem a nemzet maradandó nevű költőjét temették, akinek sírja fölött magok a műzsák is lefordított fáklyával búsongtak.

Özvegye, akinek jövődjéért úgy remegett, s akit halálos betegsége alatt mindnyájunk részvétébe oly buzgón ajánlott, a gondos férj iparkodása következtében nem maradt épen teljesen elhagyott állapotban. Putnokon saját csinos kis lakásukba vonult. Ügyessége, fáradhatatlan gondossága gyönyörű virágos kertcskévé varázsolta háza környékét. A baráti részvét is gyakran fölkereste ott. De se a virágok, se a részvét nem bírták letörteni a könnyet, mely az örökre elvesztett boldogság után szemében ragyogott.

Sírja, midőn e sorokat írom,*) még jeltelenül áll a hanvai temető-kertben. Özvegye, ereje fölötti költséggel átalakította s rendbe hozatta magát a sírboltot; de az emlékkő még mindig hiányzik róla. Ah! pedig mint óhajtott ő arról maga gondoskodni halála előtt kevéssel! s mint óhajta még ebben is kimélni nejét a költekezéstől! Jelenlétemben sóhajtva beszélt róla. Megvallja, óhajtana egy kis gránit sírkövet: de mindenestől együtt nem szabad annak háromszáz forintnál többbe kerülni. Igyekeztem megnyugtani s elhallgatott szinte jól esően, midőn biztósítottam, hogy ne aggódjék, értékesebbet s hozzá méltóbbat fog neki emelni a nemzet közbecsülése. Pedig bizony a nemzet csak holt tömeg ily dolgokban s nem mozog, ha nem mozdíttatik.

A kegyelet művét Gömörmegye lelkes fiai és leányai vették kezökbe s különösen a kezdeményezést

*) 1874. januárban. Készen volt az emlék Gerenday műtermében, de csak 1875 tavaszán állíttatott föl. Lásd: *Tompai költeményei* I. kötet 378. lap.

a református egyház hívei. Buzgalmukat megáldotta az Isten s a közadakozás megvalósította a szegény költő utolsó álmát. Elkészült Gerenday pesti műtermében a hatalmas gránit-obelisz, melyen arany betűkkel ragyog Arany János e sírverse:

„Természet! ki ezer képben tükrözte halálod,
S uj életre hogyan kelsz, ha idűl a tavasz:
Most öledén nyugszik, maga egy burkolt szomorú kép,
Várva nagy értelmét bús tele titkainak.
Lágyan öleld hű dalnokodat s ti, szeretti, Virágok!
Üljetek ágya köré, mondani méla Regét!”

És én vissza-vissza idézem emlékezetembe a vele töltött idők képét. Meg nem óvhatom az elmulástól, de gyakran szemlélvén, mintegy fölelevenítem. E sorok befejezéseül pedig koszorú gyanánt teszem le az ő sírhalmára a híven szerető és emlékező múzsa adományát.

GYÁSZOLÓ POHARAK. *)

A nyájas baráti asztal
Most is áll még és vigasztal,
Hölgye kedves, ura jó;
A kis hajiék szívesen ínt,
Benne a szív megpihen, mint
Enyhe révben a hajó.

Ámde ottbenn a kis házban,
Látom én, hogy mégis gyász van
S tűnőben a sugarak;
Felhő borong fent az égen,
A dal sem úgy szól, mint régen:
Gyászolnak a poharak.

*) Lásd a 46-dik lapot.

Gyász és pohár összefér-e?
Hisz' kedv a pohár testvére:
S kedvben a bú mit keres?
Amint kézről-kézre járja,
Forrva forr az öröm árja
S ifjul a fő, bár deres.

Éled im' az egybe font sor,
Mint a tizenkét apostol,
Csengő ajkú poharak;
Metszve rajtok, hogy kilássák,
Sok külön név, egy barátság,
Más-más élet és alak.

Ezt az aggság terhe nyomja,
Az hevének lett bolondja;
Néhány messze bolygva jár:
Kevés, aki tartja szentül
Régi voltát s búra csendül
Gazda nélkül a pohár.

Ah! pedig van gazda nélkül...
S nem hamar muló emlékül
Rajta fényes név ragyog.
Kétkedvén, hogy újra lássa,
Mélán nézi többi társa
S a szebb multon andalog.

A barátság vídám tájit
Legelőszőr ő hagyá itt,
Méltó hosszan élni még.
Lelke gyorsan vissza szárnyalt,
Honnan a fényt és a láng-dalt
Drága kincsül nyerte rég.

Oh! tegyük fel néma kelyhét,
Ha könnyíteni a nap terhét
Még mulatnánk csendesen,

Mintha ő is köztünk volna,
Mintha élne, mintha szólna
Szívderítőn, lelkesen !

Töltsünk üres poharába
S öntsük ki a föld porába :
Tán megérzi azt a holt !
Titkon hadd lebegjen ő itt,
Akit e kis kör dicsőít,
Akit gyászol : Tompa volt.

Tóth Béla

Szálló igék

lexikona.

Ara 5 korona.

Szálló igék lexikona a címe Tóth Béla legújabb könyvének, mely méltó párja a híres „Szájról-szájra“ gyűjteménynek. Rendkívül gondos összeállításban a magyar, latin, görög, francia, olasz, spanyol, angol és német szállóigéket betűrendben közli, az idegen nyelvűeknél a magyar jelentésükkel együtt. A 380 lapos (24 ives) izlésesen kiállított kötet a Franklin-Társulat kiadása.

**Kapható minden könyv-
kereskedésben.**

ESTI LEVÉL

IRTA

TOTH BELA

Ára 4 korona.

Avaskos kötet tartalma: A magyarok Istene. — Dr. Farkas Jenő. — Katé Greenaway. — The martyrdom of an Empress. — Párisi divat. — Az arany patkó. — A piacon. — Udvariasság. — Ünnepek. — A népiskolai könyvek. — A szent jobb. — Az alperesek. — Október hatodika. — Telegráf a föld körül. — A divatos betegség. — Egy királyné. — A szunyog. — A nemzet bárója. — Büchner. — Régi és új városok. — A tánc az iskolában. — Léghajózás. — A rosta. — Nevek. — A felfordult világ. — Csodadoktorok. — Ünnepek. — Rákóczi. — Beköszöntő. — Hungarians. — Az ékeesszólás búcsúztatása. — Honorarstundung. — Janky Károly. — A szibériai vasut. — Végzet hívés. — Nagyságos. — Úrnapja. — A vihar-ágyú. — Az utca szennye. — Ahasvérus. — Tündér-ujjak. — A mosóház. — Földindulás. — Novella-hősök. — Francisque Sarcey. — Az ebéd. — Karácsony. — A szegény bírák. — A szép ember. — Magyar muzsika. — Tudomány — Horváth Ferenc. — A kaució. — A büntetés. — Az öreg Engelről. — A sportman. — A sportswoman. — A Krisztus szem-fődele. — Két reggel. — Adakozás — Beöthy Algeron. — A temető. — A szegény ember. — A rendjelek. — A galleria. — A bonne. — A nők íróttolla. — A levelezőlap. — A velencei campanile. — Rodostóbul. — A tihanyi visszhang. — Kivégzés. — Emilia Dinacci. — Haldoklás. — A becsületszó. — Planquette. — Szilveszter napja. — Deáktragédia. — A szembekötősdí. — Az electrocutio. — Pulszky Ágost. — Érett leányok. — Az orvos csalása. — Kivégzés. — Vámbéry. — Dr. Duka Tivadar. — Itthon. — Étlap. — A tótoknak. — Noha. — Az ember. — A rabasszony gyermeke. — A geológiai intézet. — Tisztaság. — Ha... — Genfből. — Nekik is. — Blind és niksz blind. — A nagy dob. —
A tizenegyedik szobor.

Kapható

Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

cs. és kir. udv. könyvkereskedésében

BUDAPEST,
VI., Andrassy-út 21. sz.és minden könyv-
kereskedésben.

Regények és Elbeszélések.

A zárjel között levő szám a gyűjtemény sorszáma. — Egy-egy szám ára 30 fillér.

- Ágai A.** (Porzó). A Viola Vera és egyéb elbeszélések. (24. sz.)
- Ambrus Z.** Hajótöröttek. (56. sz.)
- Arnyékalakok. (204. sz.)
- Berzsenyi báró és családja. I-II. (264—265. sz.)
- Kevélyek és lealázottak. (328. sz.)
- Amerikai elbeszélések.** I. sor. Ford. Szappanos A. (247.)
- Angol elbeszélők tára.** I. Ford. Marquis Géza. (218. sz.)
- Barnum miliói.** Önéletrajzából. Ford. Domokos E. (172. sz.)
- Bárony István.** Vadásztörténetek. (28. sz.)
- Szól a puska. (217. sz.)
- Becsky László.** Amerikába és vissza. (Úti kalandok.) (127. sz.)
- Benedek Elek.** Apró történetek. (228. sz.) *
- Berkley.** Akis márkíné. Regény. Ford. Lándor T. (229. sz.)
- Boccaccio.** Válogatott elbeszélések a Dekameronból. (96. sz.)
- Bourget.** Három elbeszélés. Ford. Hevesi Sándor. (33. sz.)
- Bródy Sándor.** Emberfejek. (107.)
- Butti E. A.** Az erkölcstelen. Elbeszélés. Ford. Tóth B. (48.)
- Capuana.** Castelnovo. Olasz elbeszélők tára. (99. sz.)
- Collins Wilkie.** Párhaj az erdőben. Ford. Mikes Lajos. (356.)
- Conan Doyle.** Doktor Holmes kalandjai. (Detektív történetek.) Ford. Lándor T. (189., 222., 273. és 320. sz.)
- Az Agra kincse. Egy Sherlock Holmes eset. Ford. Mikes L. (378—379. sz.)
- Coppée.** Henriette. (82. sz.)
- Adás fia. Regény. Fordította Tóth Béla. (124. sz.)
- Csehov.** Falusi asszonyok és egyéb elb. Szabó E. (60. sz.)
- Elbeszélések. Ford. Barabás Ábel. (326. sz.)
- Cyprián** (Andor József). Margitka szökése. (190. sz.)
- De Amicis Edmondo.** A ber. Ford. Tóth Béla, (7. sz.)
- Dickens.** Vázlatok. Fordította G. Pogány I. és M. (205. sz.)
- Dosztojevszkij.** Egy játékos naplója. Ford. Szabó E. (169—170.)
- Droz G.** Az ur, az asszony és a baba. Rajzok. Ford. Béri Gy. (39.)
- Endrődi Sándor.** Chitta. Az ott-hon világából. (212. sz.)
- Faludi Ferencz.** Három elbeszélés a „Téli éjszakák“-ból. Kiadta Radó Antal. (311. sz.)
- Farina S.** Erősebb a szerelemnél. Regény. Ford. Tóth B. (119.)
- Fáy A.** Válog. meséi. Badics Ferencz bevezetésével. (54. sz.)
- Francia elbeszélők tára.** IV. sorozat. (17., 98., 161. és 253. sz.)
- France Anatole.** Régi dolgok. Ford. Ambrus Z. (140. sz.)
- A kyméi énekes. Ford. Nyitrai J. (330. sz.)
- Gorkij Maxim.** Csudra Makar és egyéb elbeszélések. (252. sz.)
- Malva. Ford. Yartin. (269. sz.)
- Huszonhat és egy. (299. sz.)
- A tévedés. Ford. Ambrozovics D. (354. sz.)
- Habberton John.** Helén fiacskái. Ford. Gábor A. (362—63. sz.)
- Haraucourt Edmond.** Léghajón és egyéb elb. Ford. Gábor A. (358.)
- Heltai Gáspár.** Válogatott meséi. Kiadta Imre L. (90. sz.)
- Heltai Jenő.** Gertie és egyéb elbeszélések. (248. sz.)
- Herczeg F.** Elbeszélések. (198.)
- Hoffmann E. T. A.** Coppélia. — Antónia. (317. sz.)
- Ignotus.** Változatok a G húron. (292. sz.)
- Jókai Mór.** Szép angyalka. Kis képek. (100. sz.)
- Ne nyulj hozzám és egyéb elbeszélések. (154. sz.)
- Népvilág. Elbeszélések. (254.)
- Tallérosi Zebulon levelei. (193.)
- Uj földesur. Szemelvények. (260—261. sz.)
- Márczius 15-iki szövatok. A szabadságharcból. (283. sz.)
- Petőfi Sándorról. (291. sz.)

Jókai Mór. Öreg ember nem vén ember. (341—43. sz.)
 — Nagyenyed két fűzfá. (332. sz.)
Kabos Ede. A csengeri kalapok és egyéb történetek. (67. sz.)
Kazár Emil. Elbeszélések. (206.)
Kármán József. Fanni hagyományai. (22. sz.)
Kemechay Jenő. Bodroghközi történetek. (231. sz.)
Kenedi Géza. Három elbeszélés. (174. sz.)
Kielland. Elbeszélések. (92. sz.)
Kipling R. Indiai történetek. (66. és 164.)
 — A Dsungel könyve. Fordította Mikes L. (149., 191. és 251. sz.)
Kisfaludy Károly. Válogatott vig elb. Kiadta Bánóczi J. (143.)
Kóbor Tamás. Elbeszélések. (123.)
Kozma A. Vig elbeszélések. (47.)
Krády Gyula. Nyíri csend. (347.)
Lavedan H. Elbeszélések. (333.)
Lengyel L. Tavaszi mese. (355.)
Loti Pierre. Tűnő képek. Ford. Dr. Marquis Géza. (225. sz.)
Marni J. A kikről nem szól a krónika. Ford. Marquis G. (236.)
Maupassant. Apró elbeszélések. Fordította Tóth Béla. (2. sz.)
Meyer Konrád. Egy flu szenvedése. Ford. Hevesi S. (57.)
Mikszáth Kálmán. Két elbeszélés. (81. sz.)
 — A jó palócok. (223—224. sz.)
 — Szent Péter esernyője. (241—245.)
 — A tót atyafiak. (277—278. sz.)
 — Prakovszky, a siket kovács. (304—305. sz.)
 — Az új Zrinyiász. (333—336. sz.)
 — Besztercze ostroma. (373—376.)
Moeller. Az aranycsináló. Ford. Szerdahelyi S. (131—132.)
Multatuli. Szajda és egyéb történetek. Ford. Gábor I. (213.)
Murai Károly. Mese-mese. (116.)
Musset. Tizian fia. Elbeszélés. Ford. Marquis G. (91. sz.)
Német elbeszélők tára. Ford. Alexander Erzs. (195. sz.)
Olasz elbeszélők tára. I. sorozat. Ford. Radó A. (13. sz.)
 — II. sorozat. Capuana. Castelnovo. Ford. Tóth B. (99. sz.)
Orosz elbeszélők tára. Ford. Ambrozovics D. (113. sz.)
Guida, Tonia. Ford. T. Fenyvessy Sz. (160. sz.)
 — A kis tolvaj és egyéb elbeszélések. Ford. Marosi I. (274.)

Papp D. Utolsó szerelem. (113. sz.)
Patepenko. Egy vén diák elbeszéléseiből. Ford. Ambrozovics D. (187. sz.)
Petőfi Sándor. Elbeszélések és hírlapi czikkek. (44. sz.)
Poe Edgar. Rejtélyes történetek. Ford. Tolnai V. (45. és 141.)
Serao Matilde. Leányok. Elbeszélés. Ford. Tóth Béla. (85.)
Sipulusz. Humoreszkek. (6. sz.)
 — Újabb humoreszkek. (184. sz.)
Spanyol elbeszélők tára. Ford. Szalay E. (76. sz.)
Szabóné-Nogáll Janka. Mara és egyéb történetek. (147. sz.)
Szalagub gróf. A medve. Ford. Ambrozovics D. (55. sz.)
Szikra. Vadászat és egyéb elbeszélések. (339. sz.)
Szomaházi I. Légyott hármashat és egyéb történetek. (16. sz.)
 — Elhibázott élet és egyéb történetek. (236. sz.)
Tábori R. Különös történetek. (159. sz.)
Tarczai György. Dönk vitéz Rómában. (184. sz.)
Theuriot André. Virágos erdő. Ford. Lándor T. (266—267.)
Thury Zoltán. Urak és parasztok. (143. sz.)
Tolnai Lajos. A nagygyárosék és egyéb elbeszélések. (86. sz.)
Tolsztoj N. Leó. Népies elbeszélések. Ford. Szabó E. (126.)
Turgenyev. Az ötödik kerék. Ford. Sz. Nogáll Janka. (35.)
 — Csöndes vidékiek. Fordította Szabó Endre. (295. sz.)
Tutsek Anna. Örvény és egyéb elbeszélések. (263. sz.)
Verne Gyula. Utazás a föld körül 80 nap alatt. Ford. Telekes Béla. (311—314. sz.)
Vértesi Arnold. Kisvárosi történetek. (49. sz.)
Wells. Világok harca. Ford. Mikes L. (93—94. sz.)
 — Az időgép. Ford. Mikes L. (157. sz.)
 — Dr. Moreau szigete. Fordította Mikes L. (207—208. sz.)
Yke. Ujjászületés. Amerikai regény. (62. sz.)
Zangwill. Egy matrác-sir. Ford. Gábor A. (343. sz.)
Zöldi Márton. Színész-históriák. (186. sz.)